

TÜRKİYE'DE İÇ VE DIŞ POLİTİKA TARTIŞMALARINA KAYNAKLIK EDEN BİR BELGE OLARAK İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRGESİ VE ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARI: AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ İLE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

*Dr. Mustafa Mert ALPBAZ**

ÖZET

*Soğuk Savaş dönemindeki siyasi şartlar İnsan Hakları Evrensel Beyan-
namesi'nin hazırlanma ve ilan sürecine yansımış, bu gelişmeler Türkiye'deki
insan hakları ile ilgili oluşum ve faaliyetleri de etkilemiştir. 1946'da BM'nin
çağrısı üzerine devlet desteğiyle kurulan Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını
ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu, İHEB paralelinde bir
anayasa değişikliğini gündeme getirmeyen 1950-1960 döneminde muhalefet
partisi olan CHP'nin taleplerini İHEB üzerinden ifade ederek anayasa deęi-
şikliği önermiştir. 1961 ve 1982 Anayasalarının hazırlanmasında göz önüne
alınan İHEB, Anayasa Mahkemesi'nin birçok kararında yer almıştır. Mah-
keme, bazı kararlarında İHEB'ye bağlayıcılık atfederken, siyasi hayat ve
faaliyetlerle ilgili kararlarda İHEB'yi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşme-
si'ni hak ve özgürlüklerin norm alanını daraltacak biçimde kullanmıştır.
Mahkeme, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı yetkisini
tanıdığı 1990'dan sonraki kararlarında İHEB'ye oldukça az gönderme yap-
mıştır. Öte yandan bağlayıcı ve icrai mekanizmalara haiz olan AIHS'ye ya-
pılan göndermeler, 1962-1990 dönemi ile kıyaslanamayacak şekilde artmış-
tır. Bu eğilimde AB'ye üyelik sürecinin ve Türkiye'nin AIHM'de çoğu kez
tazminata mahkum edilmesinin rolü vardır. Özetle İHEB'nin Türk hukukun-
daki ağırlığı siyasi ve hukuki gelişmelerden etkilenmiştir.*

***Anahtar Kelimeler:** İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Birleşmiş Millet-
ler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu,
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Anayasa Mahkemesi*

***Universal Declaration of Human Rights As A Document Causes Do-
mestic and Foreign Policy Debates in Turkey and Constitutional Court
Decisions: A Comparative Review with the European Convention on Hu-
man Rights***

* Avukat, Ankara Barosu, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü Yarı Zamanlı Öğretim Elemanı
<https://orcid.org/0000-0003-0896-0367>, mmert.alpbaz@gmail.com

ABSTRACT

The political condition in The Cold War was reflected in the preparation and announcement of the UDHR and developments have also affected the formations and activities concerning human rights in Turkey too. Although UN Turkish Group on Ensuring and Protecting Human Rights and Freedoms was established upon the call of the UN and with the support of the state in 1946, it did not bring up a constitutional amendment in parallel with the UDHR. However, it proposed a constitutional amendment by expressing the demands of the opposition party CHP in the period of 1950-1960. Taking into consideration the UDHR in the preparation of the 1961 and 1982 Constitutions, UDHR took part in many decisions of the Constitutional Court. While the Constitutional Court attributes bindingness to UHEB in some of its decisions, it has been used to narrow the protection core of rights and freedoms in decisions regarding the political life and activities. The same is true for the European Convention on Human Rights. After Turkey's recognition of the jurisdiction of European Court of Human Rights in 1990, Constitutional Court rarely made reference to İHEB in its further decisions. On the other hand, references to the ECHR, which has binding and has enforcement mechanisms, increased in an incomparable way between 1962-1990. EU membership process of Turkey and the conviction of her in several cases by ECHR has been the cause of this tendency. In summary, the dominance of UDHR in Turkish law has been influenced by political and legal developments.

Keywords: *Universal Declaration of Human Rights, United Nations Turkish Group on Ensuring and Protecting Human Rights and Main Freedoms, European Convention on Human Rights, Constitutional Court*

GİRİŞ

Temel hak ve özgürlüklerin uluslararası hukuk mekanizmalarıyla korunmasında çok önemli bir aşama olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi¹, İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde Birleşmiş Milletler Örgütü'nün² kurulmasıyla oluşturulan sistemin bir ürünüdür. Klasik, sosyal ve ekonomik, siyasal hak ve özgürlüklerin toplu olarak yer aldığı bu belge, bağlayıcı olmasa da birçok anayasanın hazırlanmasına zemin oluşturmuş, uluslararası insan hakları rejiminin gelişmesine ve kurumsallaşmasına hizmet etmiştir. 1949'da Avrupa Konseyi'nin³ kurularak 1950'de İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'nin⁴ imzalanması ve AK bünyesinde oluşturulan çeşitli organlar ile AİHS'deki hak ve özgürlüklere etkili bir güvence sağlanması, İHEB'nin ilanı ile başlayan dönemdeki önemli gelişmelerdir.

¹ Bundan sonra "İHEB" olarak ifade edilecektir.

² Bundan sonra "BM" olarak ifade edilecektir.

³ Bundan sonra "AK" olarak ifade edilecektir.

⁴ Sözleşme, kısaltılmış şekilde "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi" adıyla anılmaktadır. Bundan sonra "AİHS" olarak ifade edilecektir.

İHEB'nin hazırlanma ve ilan edilme süreci, dünyanın o dönemdeki siyasi şartlardan kaçınılmaz olarak etkilenmiş ve bu durum Türkiye'deki İHEB ile ilgili faaliyet ve oluşumlara da yansımıştır. 1961 ve 1982 Anayasalarının hazırlanmasında İHEB ve AİHS de göz önünde tutulmuş, Anayasa Mahkemesi⁵ de birçok kararında İHEB ve AİHS'ye gönderme yapmıştır. Öte yandan AK'nin üyelerinden birisi olarak AİHS'ye taraf olan Türkiye, 1987'de Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun bireysel başvuruları kabul yetkisini, 1990'da da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin⁶ yargı yetkisini tanımış, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecindeki gelişmeler de temel hak ve özgürlükler ile ilgili birçok konuyu gündeme getirmiştir.

Makalede ilk olarak Türkiye'de İHEB ile ilgili faaliyetler, iç ve dış politika gelişmeleri çerçevesinde, özellikle 1946'da kurulan "Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu"nun⁷ çalışmaları bağlamında incelenecek ve İHEB'nin anayasalara yansımaları üzerinde durulacaktır. AYM kararlarının değerlendirildiği bölümde ise bağlayıcı olmayan ve icrai mekanizmalardan yoksun bulunan İHEB'nin AYM kararlarında nasıl ele alındığı, AİHS'ye yapılan göndermelerle karşılaştırılarak bu iki belge arasında etkileşim kurulup kurulmadığı, İHEB'nin bağlayıcı ve icra edilebilir olarak kabul edilip edilmediği araştırılacaktır. Ayrıca AİHM'nin yargılama yetkisinin kabul edildiği 1990'dan sonra AYM kararlarında İHEB'ye yapılan göndermelerin azalıp azalmadığı, bir başka deyişle bu konudaki zamansal dalgalanma ortaya konulacaktır. Bu makalenin ana sorunsalı, normatif olarak bağlayıcı olmayan, ancak yol gösterici niteliği bulunan, saygınlığı ve etkisi çok yüksek bir uluslararası bildiri ile bağlayıcı bir metin olan AİHS'nin AYM kararlarındaki karşılıklı konumlarıdır. İncelenen kararlar AYM'ye bireysel başvuru hakkının uygulanmaya başlandığı 23 Eylül 2012 tarihi ile sınırlandırılmıştır.

1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Tarihsel Arka Planı ve Önemi

Birinci Dünya Savaşını izleyen dönemde dünya barışının sağlanmasında başarısızlığa uğrayan Milletler Cemiyeti deneyimi ve İkinci Dünya Savaşı sırasında özellikle Nazi ve Faşist rejimler tarafından gerçekleştirilen ağır insan hakları ihlalleri, BM'nin kurularak bir uluslararası insan hakları belgesi hazırlamasına zemin oluşturmuştur. Milyonlarca insanın hayatını kaybettiği bir insanlık trajedisi olan İkinci Dünya Savaşı sırasında insan haklarının korunmasına yönelik düşünceler dile getirilmiştir. Bu çerçevede ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt, 6 Ocak 1941'de ABD Kongresinde verdiği "Dört Özgürlük" söylevinde dünya barışını ve insan haklarını korumayı

⁵ Bundan sonra "AYM" olarak ifade edilecektir.

⁶ Bundan sonra "AİHM" olarak ifade edilecektir.

⁷ Dernek statüsündeki bu oluşumun adında "Grubu" yerine "Grup" ifadesi kullanılmıştır. Bundan sonra "BMTG" olarak ifade edilecektir.

amaçlayan bir uluslararası örgütün işaretini vermiş,⁸ İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile 14 Ağustos 1941’de hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik bazı konulara yer veren Atlantik Bildirgesini ilan etmiştir.⁹

ABD’nin Pearl Harbour baskınından sonra savaşa girmesi üzerine aralarında ABD, Birleşik Krallık, SSCB’nin de bulunduğu yirmi altı devlet tarafından 1 Ocak 1942’de BM Bildirgesi ilan edilmiştir. Yaşam, bağımsızlık, din özgürlüğü, insan hakları ve adaletin dünyanın her yerinde korunması için düşmanlar karşısında kesin bir zaferin kazanılması gerektiği, bunun için devletlerin askeri ve ekonomik bütün kaynaklarını seferber edeceğinin vurgulandığı bu Bildirge ile Atlantik Bildirgesi tekrar teyit edilmiştir.¹⁰ İzleyen dönemde müttefikler arasında yapılan çeşitli görüşmeler ve çalışmaların sonucunda elli devletin temsilcisi San Francisco’da toplanarak 26 Haziran 1945’te BM Antlaşmasını¹¹ imzalamışlardır.¹² Bu konferansa 1 Mart 1945 itibarıyla Almanya ve Japonya’ya savaş ilan eden bütün devletler davet edilmiştir.¹³ Bütün bu faaliyetlere rağmen ABD, Birleşik Krallık, Fransa ve SSCB’nin de geçmişte ağır insan hakları ihlallerinde bulduklarını belirtmek gerekir.¹⁴

Esas itibarıyla uluslararası barış ve güvenliğin korunması ile ilgili hükümleri içeren BMA’da temel hak ve özgürlükler ayrıntılı olarak düzenlenmemiş, bu konu ile ilgili genel ifadeler yer verilmiştir. Antlaşmadaki bu hükümler kısa, özlü, dağınık, seyrek ve hatta örtülü olup geliştirici bir program niteliğindedir.¹⁵ Antlaşmanın görüşmeleri sırasında ve daha sonra BM Genel Kurulunda Panama Dışişleri Bakanı Ricardo J. Alfaro, Küba’nın da desteğiyle 1944’te Amerikan Hukuk Enstitüsünde hazırlanan ve hazırlık çalışmalarına kendisinin de katıldığı Temel İnsan Hakları Bildirgesi’nin BMA’ya konulmasını önermişse de bu önerisi reddedilmiştir.¹⁶

⁸ Facing History and Ourselves National Foundation: Fundamental Freedoms: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights, 1. Baskı, Facing History and Ourselves Publication, Brookline, 2010: Part II, Doc. 2 (The “Four Freedoms” Speech).

⁹ Facing History: Part II, Doc. 2 (The Atlantic Charter).

¹⁰ O’Regan, Catherine: “The Universal Declaration of Human Rights at 70: A time to look back, and a time to look forward”, Journal of the British Academy, S. 6, 2018, s. 262-263.

¹¹ Bundan sonra “BMA” olarak ifade edilecektir.

¹² Facing History, Part II, Doc. 5 (The United Nations Charter). Bundan sonra “BMA” şeklinde ifade edilecektir.

¹³ Osiatyński, Victor: “The historical development of human rights”, Routledge Handbook of International Human Rights Law, Ed. by Scott Sheeran/Sir Nigel Rodley, 1. Baskı, Routledge, New York, 2013, s. 11.

¹⁴ Aybay, Rona: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Türkiye (1945-1948), 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 5-6.

¹⁵ Facing History, 2010: Part II, Doc. 5 (The United Nations Charter). BMA’nın Başlangıç bölümünde şu ifadeler vardır: “Bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya, temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine, erkeklerle kadınların ve büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine olan inancımızı yeniden ilan etmeye [...]” Madde 1(3)’e göre BM Örgütü’nün amaçları arasında “[...] herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini sağlamak” mevcuttur. Diğer maddeler şunlardır: 13(1)(b), 55, 56, 62(2), 68, 76(c).

¹⁶ Schutter, Oliver De, International Human Rights Law, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 16.

BMA'nın 68. maddesi uyarınca, insan hakları dahil olmak üzere belirli konularda komisyonlar oluşturma yetkisine sahip olan Ekonomik ve Sosyal Konsey, Ocak-Şubat 1946'daki toplantılarından sonra çekirdek nitelikte bir komisyon kurmuştur. Başkanlığını Eleanor Roosevelt'in¹⁷ üstlendiği, dokuz üyeden oluşan komisyon, 29 Nisan-20 Mayıs 1946 tarihleri arasında yaptığı toplantılarda bir uluslararası haklar bildirgesinin hazırlanması tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁸ Ayrıca komisyon, bildirgeyi hazırlamak için on sekiz üyeden oluşan, sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinin de bulunduğu bir komisyonun kurulmasını tavsiye etmişse de Ekonomik ve Sosyal Konsey, böyle bir komisyonun devlet temsilcilerinden oluşmasını ve temsilcilerin bölgesel esasa göre adil bir biçimde görevlendirilmesini uygun görmüştür. Böylece İHEB'yi hazırlayacak olan İnsan Hakları Komisyonu, ABD, Avusturalya, Belçika, Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Birleşik Krallık, Çin, Filipinler, Fransa, Hindistan, İran, Lübnan, Mısır, Panama, SSCB, Şili, Uruguay ve Yugoslavya temsilcilerinden oluşmuş, 1947 Ocağı'nda da çalışmalarına başlamıştır.¹⁹ Komisyon, Eleanor Roosevelt'in başkanlığında, Avusturalya, Birleşik Krallık, Çin, Fransa, Lübnan, SSCB ve Şili'nin temsilcileri bulunan yazım komitesini kurmuş ve bu komite İHEB'yi hazırlamıştır.²⁰

İHEB, 10 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu'nda 48 kabul 8 çekimser oyla kabul edilmiştir.²¹ Çekimser oy veren devletler Çekoslovakya, Belarus Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Güney Afrika, Polonya, SSCB, Suudi Arabistan, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Yugoslavya'dır. Belarus ve Ukrayna SSCB'nin kurucu cumhuriyetleri arasında olduklarından dolayı SSCB ile aynı yönde oy kullanmışlardır. Keza çekimser oy veren Çekoslovakya ile Polonya da siyasi ve askeri bakımdan SSCB'nin etkisi altındadır. Yugoslavya ise SSCB ile ilişkilerinde bunalımlı bir dönem geçirmekteyse de oyunu SSCB'den farklı yönde kullanmamıştır.²²

SSCB Delegatesi Andrey Vişinski, insan haklarının devletin dışında düşünülmemeyeceğini, hak ve hukukun devletle bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Bu katı pozitivist yorum Marksist doktrinin köken ve değerleriyle paraleldir. Geçmişte Stalin'in tasfiye mahkemelerinin başsavcılığını da üstlenmiş olan Vişinski, İHEB'de Nazi zulmünün kınanmamasını da eleştirmiştir.²³ Öte yandan sosyal ve ekonomik haklara kıyasla "burjuva" özgürlüklerinin ve mülkiyet hakkının çok detaylı şekilde hazırlanmasını eleştiren SSCB, İHEB'nin bir

¹⁷ İHEB'nin hazırlanmasında önemli rol oynayan Eleanor Roosevelt (1884-1962) 1945'te vefat eden ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'in eşi ve kuzenidir. İnsan hakları aktivisti, siyasetçi ve diplomat olan Roosevelt'in yaşamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Facing History, s. 15-90.

¹⁸ Schutter: s. 16.

¹⁹ Morsink, Johannes: The Universal Declaration of Human Rights Origins, Drafting and Intent, 2. Baskı, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 2000, s. 4.

²⁰ Peterson, Trudy Huskamp (Haz.): The Universal Declaration of Human Rights: an archival commentary, 1. Baskı, International Council of Archives/Human Rights Working Group, [b.y.y.], 2018, s. 7-8.

²¹ Schutter: s. 17. Üye devletlerden Honduras ve Yemen oylamaya katılmamıştır; Aybay, s. 52.

²² Aybay: s. 53.

²³ Morsink: s. 22-23.

Soğuk Savaş belgesi niteliğinde ve sosyalist rejimleri damgalama amacına yönelik olduğu görüşündedir.²⁴ Çekimser oy kullanan diğer iki devlete gelince, Suudi Arabistan İHEB'nin 16. maddesindeki eşit evlilik hakları ile 18. maddede yer alan herkesin dinini ve inancını değiştirme hakkını İslam şeriatına aykırılığını gördüğü için çekimser oy vermiştir. Güney Afrika ise siyahlara karşı ayrımcılık politikası (apartheid) izlediğinden dolayı çekimser kalmıştır.²⁵

BM Genel Kurulu, İHEB'yi bağlayıcı olamayan bir ilkeler bildirgesi şeklinde kabul etmiştir.²⁶ Bu noktadan hareketle İHEB, BM üyesi devletler tarafından onaylanacak bir belge niteliğinde değildir.²⁷ Bununla birlikte İHEB'nin uluslararası teamül hukuku haline gelmesinden dolayı bağlayıcı olarak kabul edildiği belirtilmektedir.²⁸ Öte yandan İHEB, Uluslararası Adalet Divanı Statüsü md. 38(1)'de yer alan "uygar uluslarca kabul edilen genel hukuk ilkeleri" kapsamında değerlendirilerek bağlayıcı kabul edildiği gibi, İHEB'nin BMA'da tam anlamıyla düzenlenmemiş olan insan haklarının ayrıntılı hali olduğu ifade edilmektedir.²⁹ Böyle bir yorum, İHEB'ye BMA üzerinden bağlayıcılık atfedilmesi anlamına gelmekte olup BMA'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmaya başlanan insan hakları rejimine ilk resmi ve buyurucu ifadesini verdiği vurgulanmaktadır.³⁰

İHEB'nin antlaşma değil de bildiri şeklinde hazırlanmasının teknik ve siyasi sebepleri vardır. İlk olarak detaylı hükümlerin yer alacağı böyle bir antlaşmanın hazırlanması, genel ilkelerin öngörüldüğü bildirinin hazırlanmasından daha zordur. Antlaşmanın uluslararası hukuk uzmanları tarafından hazırlanması gerekmekte olup bu çalışma uzun zaman alır. Kaldı ki her ne kadar İHEB'yi hazırlayanlar kendi hükümetlerinin temsilcileriye de hükümetleri onlara sadece görüşlerini sunmalarına ve hangi yönde oy kullanacaklarına yönelik talimat vermiştir. Temsilciler, İHEB'yi bağlayıcı bir antlaşmaya çevirmeye yetkili değildirler. BM'nin 1948'deki küçük ulus devlet üyeleri, bildirinin kolayca ihlal edilebilme ihtimalinden dolayı büyük ve küçük devletleri aynı şekilde bağlayacak bir antlaşma talep etmişlerse de bu istekleri, tartışmalar boyunca ABD, SSCB veya her ikisinin itirazıyla engellenmiştir. Sadece Birleşik Krallık ve Avustralya temsilcileri, hazırlanacak metnin bildiri şeklinde olmasına ısrarla karşı çıkmışlardır.³¹

SSCB'nin yukarıda açıklanan itirazları ve izlediği siyasadan hareketle, neden bir antlaşmanın hazırlanmasına taraftar olmadığı anlaşılabilir.

²⁴ Brown, Chris: "Human Rights" (Chapter 31), *The Globalization of World Politics an introduction to international relations*, 3. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 696.

²⁵ Morsink: s. 24-26.

²⁶ Henkin, Louis/Cleveland, Sarah H./Helfer, Laurence R./Neuman, Gerald L./Orentlicher, Diane F.: *Human Rights*, 2. Baskı, Thomson Reuters/Foundation Press, New York, 2009, s. 216; Schutter, s. 18.

²⁷ Henkin/Cleveland/Helfer/Neuman/Orentlicher: s. 216.

²⁸ Henkin/Cleveland/Helfer/Neuman/Orentlicher: s. 216; Schutter, s. 218.

²⁹ Henkin/Cleveland/Helfer/Neuman/Orentlicher: s. 216.

³⁰ Alston, Philip/Goodman, Ryan: *International Human Rights The Successor To International Human Rights In Context*, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 140.

³¹ Morsink: s. 15.

ABD'ye gelince, Başkan Roosevelt'in ölümünden sonra ABD yönetimi, insan haklarının uluslararası sözleşmeler yoluyla geliştirilmesine sıcak bakmamıştır. Batı Avrupa devletleri 1950'lerde uluslararası insan hakları ile ilgili standart ve yükümlülükleri geliştirmede önemli mesafe kat ederken ABD'deki Soğuk Savaş yanlıları ve anti-komünist aşırı çevreler buna imkan tanımamış, ABD'nin insan hakları konusuna yaklaşımı sınırlı bir destekten öteye geçmemiştir.³² Öte yandan 1947-1952 dönemindeki Soğuk Savaş politikaları çerçevesinde SSCB'yi uluslararası alanda çevrelemeyi amaçlayan ABD, insan hakları konusunu SSCB'nin faaliyetlerine karşı bir koz olarak kullanırken kendisinin yurtdışındaki müdahalelerini de yine insan hakları ile meşrulaştırmıştır. Soğuk Savaşın ABD iç politikasına yansımaları olan "Mc Carthycilik" akımı da uluslararası insan hakları konusunun ulusal çıkarlara zarar verdiği görüşünü ortaya çıkarmıştır.³³

İHEB, BM Genel Kurulu tarafından detaylı ve kapsayıcı insan hakları antlaşmaları hazırlanarak devletlere sunulmasının yolunu açmıştır. Ne var ki BM'nin insan hakları rejimi Soğuk Savaş döneminde ideolojik anlaşmazlıklar ve kutuplaşmış dünya düzeni ile zorlanmış, İHEB'nin yeni antlaşmalar için bir sıçrama noktası olacağı düşünülse de bu durum, tahmin edildiği kadar çabuk gerçekleşmemiştir. BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme 1966, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi de 1976'da hazırlanabilmiştir.³⁴ İHEB, bölgesel antlaşmaların hazırlanmasında da kaynaklık etmiştir. Nitekim AIHS'nin başlangıç bölümünde İHEB'ye gönderme yapılmıştır.

Görüleceği üzere İHEB'nin hazırlanma ve ilan edilme sürecini, önemli bir bölümü Soğuk Savaş şartlarında kaynaklanan çok çeşitli siyasi faktörler etkilemiştir. Bu durumun yansımaları ileride değinileceği üzere Türkiye'deki İHEB ile ilgili faaliyet ve oluşumlar çerçevesinde gözlemlenecektir.

2. Birleşmiş Milletlerin İnsan Hakları Alanındaki Faaliyetleri ve Türkiye

2.1. İç ve Dış Politikadaki Gelişmeler Çerçevesinde Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere Üye Olması

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşının son döneminde izlediği dış politika, BM'ye kurucu üye olarak kabul edilmesine zemin hazırlamıştır. Savaş sırasında Müttefikler ve Mihver Devletleri, stratejik öneminden dolayı Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için çaba harcamışlar ve Türkiye'ye baskı yapmışlardır. Savaşın dışında kalarak yıkımdan korunma yönünde bir

³² Forsythe, David P.: "Human Rights in U.S. Foreign Policy: Retrospect and Prospect, Political Science Quarterly, C. 105, S. 3, Autumn 1990, s. 436.

³³ Fagen, Patricia Weiss: "The United States and International Human Rights 1946-1977", Universal Human Rights, C. 2, S. 3, Jul.-Sep. 1980, s. 23.

³⁴ Alston/Goodman: s. 42.

politika izleyen Türkiye'nin yöneticileri bu politikada başarılı olmuşlardır.³⁵ İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu bu dönemde CHP'nin tek parti yönetimi devam etmektedir.

Almanya'nın askeri durumunun iyice kötüye gittiği bir sırada, İngiltere'nin talebi üzerine 2 Ağustos 1944'ü 3 Ağustos 1944'e bağlayan gece yarısından itibaren bu devlet ile siyasi ve iktisadi ilişkiler kesilmiştir.³⁶ Aynı gün TBMM'de alınan "müttefikimiz İngiltere Parlamentosuna selâm ve muhabbet telgrafi çekilmesine dair" kararda Türk Milletinin "bütün samimiyetiyle milletlerarası hürriyet ve istiklâl dâvasına" bağlı olduğu ifade edilmiştir.³⁷ Müttefikler tarafından savaştan sonraki siyasi durumu kararlaştırmak amacıyla 4-11 Şubat 1945'te Yalta'da düzenlenen konferansta SSCB, Türkiye'nin ve SSCB ile diplomatik ilişkiler kurmamış olan Güney Amerika devletlerinin BM'ye üye yapılmasını istememiş, tartışmalardan sonra 1 Mart 1945'e kadar ortak düşmana savaş ilan edenlerin üyeliğe alınmasına karar verilmiştir.³⁸ Konferanstan sonra yeni İngiliz Büyükelçisi Sir Maurice Peterson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret ederek söz konusu kararı bildirmiştir. 23 Şubat 1945'te, 1 Ocak 1942 tarihli BM Bildirgesini imzalayan ve Almanya ile Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye,³⁹ 5 Mart'ta San Francisco Konferansına davet edilerek BM'nin kurucu üyeleri arasında yerini almıştır.⁴⁰ Konferansa katılan Türk heyetinde müşavir olan Nihat Erim,⁴¹ BM'nin insan hakları alanındaki faaliyetleri ile ilgili olarak Türkiye'de önemli rol üstelenecektir.

³⁵ Armaoğlu, Fahir: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1996, 19. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 366.

³⁶ "Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerimiz kesilmesine dair" 1430 sayılı TBMM Kararı; T.C. Resmî Gazete, S. 5773, 3 Ağustos 1944, s. 7413 (Bundan sonra "RG" diye ifade edilecektir).

³⁷ RG, S. 5773, 3 Ağustos 1944, s. 7515.

³⁸ Armaoğlu: s. 361.

³⁹ "Almanya ve Japonya'ya harb ilânına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşik Milletler Beyannamesine Türkiye'nin katılmasına dair" 1452 sayılı TBMM kararı; R.G.: S. 5940, 24 Şubat 1945, s. 8329.

⁴⁰ Eşmer, Ahmet Şükrü/Sander, Oral: "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası" (Bölüm II), Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Haz. Gönülbul, Mehmet, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 184.

⁴¹ İsmail Nihat Erim, 1912 Kocaeli'nin Kandıra ilçesinde dünyaya gelmiş, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde doktora yapmıştır. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Anayasa ve Devletlerarası Hukuk Profesörü olan Erim, Avrupa İnsan Hakları Komitesi üyeliği, milletvekilliği, Cumhuriyet Senatosu üyeliği, Bayındırlık, Devlet Bakanlığı, Başbakan Yardımcılığı ve Başbakanlık görevlerini üstlenmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi: Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1991, TBMM Basımevi, Ankara 1994, s. 141). Bir dönem Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliğini de üstlenen, 12 Mart 1971'de verilen muhtardan sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile dönemin TSK komutanlarının ısrarları ve partizizim olma koşulu ile TBMM'deki tüm parti başkanlarının desteğini alarak iki hükümet kuran, 1972'de istifa eden Erim, 19 Temmuz 1980'de İstanbul'da uğradığı suikast sonucunda hayatını kaybetmiştir (Erim, Nihat: Günlükler 1925-1979 II. Cilt, Haz. Demirel, Ahmet, I. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 1168-1169). Erim, 30 Mayıs 1946 tarihli Ulus Gazetesinde yayımlanan "Demokrasi gaye midir, vasıta mıdır?" başlıklı yazısında, "sosyal bünyede derin rahatsızlıklar" gözlendiği zaman bunu gidermenin yolunun bir süre için "hürriyet ilâhının üzerine bir şal örtmek ve yukarıdan aşağı bir otorite tesis eylemek" olduğunu belirtmiş ve bir süre "şalıcı Erim" diye anılmıştır (Ulus Gazetesi'nden ve Yalman, Ahmet Emin, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt IV (1945-1971), İstanbul, 1971, s. 72-74'ten aktaran Ahmad/Ahmad: 1976: 21).

San Francisco’da 26 Haziran 1945’te imzalanan BMA ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü 15 Ağustos 1945’te TBMM tarafından onanmıştır.⁴² Bu doğrultuda, 1947 CHP Programının “Dış Politikamız” başlıklı 28. maddesine, “yurtta barış, cihanda barış Partimizin daimî prensibidir.” cümlesinden sonra gelmek üzere “Birleşmiş Milletler Anayasası içinde barış, adalet eşitlik ve hürlük esaslarıyla ortak güvenliğe ve işbirliği anlayışına bağlı kalmak, devletlerarası hukuk prensiplerine saygı göstermek, millî şeref ve bağımsızlığımızı korumak dış politikamızın amaçlarıdır” ifadesi eklenmiştir.⁴³ Programın Giriş bölümünde Programdaki “ana prensipler”in “partinin daima sadık kaldığı ‘Kemalizm’ yolunun ifadeleri” olduğu belirtilmiştir.⁴⁴ Bundan dolayı BM sistemi bağlamında barışçı dış politika ve bu sistemin esasları dolaylı yoldan Kemalizm’in bir unsuru haline gelmiştir.⁴⁵

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesini izleyen dönemde Türkiye’nin dış politikasının en önemli sorunu yalnızlık olmuştur. BM örgütü esas olarak savaşı kazanan devletlerin bir teşkilatıdır ve savaş sonu dünyasını bu devletlerin istek ve çıkarlarına göre yürütmesi söz konusudur. Savaşa katılmaktan dikkatle kaçınan Türkiye savaştan sonra bu politikanın olumsuz etkilerini görmekten ciddi şekilde endişe duymuştur.⁴⁶ Bu dönemde SSCB’nin Türkiye’ye karşı izlediği politika, Türkiye’nin iç ve dış politikasını derinden etkileyecektir.

1920’lerden itibaren görece olumlu seyreden Türkiye-SSCB ilişkileri, burada ayrıntılı şekilde üzerinde durulması gerekmeyen sebeplerden dolayı 1930’ların sonundan itibaren soğumaya başlamıştır. 19 Mart 1945’te SSCB Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov, Türkiye ile SSCB arasında 17 Aralık 1925’te imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının İkinci Dünya Savaşından sonra meydana gelen “derin değişiklikler” sebebiyle, 7 Kasım 1935 tarihli Protokol uyarınca feshi konusundaki arzusunu Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper’e bildirmiştir. Türk hükümeti 7 Nisan 1945’te SSCB’nin isteklerini sorarak iki tarafın da menfaatlerine uygun bir antlaşmanın yapılabileceğini belirtmişse de SSCB’den herhangi bir yanıt gelmemiştir. Haziran ayında Molotov, Sarper ile görüşerek yeni bir

⁴² “Sanfransisko’da 26 Haziran 1945 tarihinde yapılmış ve imzalanmış olan Birleşmiş Milletler Andlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün onanması hakkında kanun”, Kanun No: 4801, Kabul Tarihi: 15.08.1945; RG, S. 6092, 25 Ağustos 1945.

⁴³ C.H.P.: C.H.P. Program ve Tüzüğü 1947, [b.y.y.], 1947, s. 14.

⁴⁴ C.H.P.: C.H.P. Program..., s. 3.

⁴⁵ “Kemalizm”, ilk kullanıldığı 1935 Programından itibaren bütün programların giriş bölümündeki ifadeden dolayı sadece “Altı Ok” ile sembolize edilen ilkeleri (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik, inkılapçılık) değil, programlardaki bütün konuları kapsamaktadır. Bu noktadan hareketle, uygun görülen herhangi bir konunun Kemalizm üzerinden ifade edilmesi ve meşrulaştırılması mümkündür. Buna örnek olarak 1943 Programındaki “cihan harbi içinde idare” ve “cihan harbinden sonraki ihtimaller” başlıklı bölümler verilebilir (Cümhuriyet Halk Partisi: Cümhuriyet Halk Partisi Program ve Nizamname, Zerbamat Matbaası, Ankara, 1943, s. 11-14).

⁴⁶ Gönübol, Mehmet/Ülman, Haluk: “Bölüm III İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)”, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Haz. Gönübol, Mehmet, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 191.

antlaşmanın imzalanmasından önce bazı meselelerin halledilmesini istemiştir. SSCB'nin talepleri, Türk-Rus sınırında değişiklik yapılması, bir saldırı karşısında ortak savunma için Boğazlar'da SSCB'ye üs verilmesi ve Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesidir. Sarper ilk talebi reddetmiş,⁴⁷ Montrö Antlaşmasının ise çok taraflı bir akit olduğundan bütün tarafları ilgilendirdiğini, değişiklik için bu devletlerin de görüşünün dikkate alınması gerektiğini bildirmiştir.⁴⁸ Bütün bu talepler Türk tarafınca SSCB'nin yayılma politikasına bağlanmış, izleyen dönemde de Türkiye ABD ile yakınlaşarak Batı Bloğunda yer almıştır. Bu süreç, Türkiye'nin 18 Şubat 1952'de NATO'ya üye olmasıyla önemli bir aşamaya ulaşmıştır.

İsmet İnönü SSCB'nin politikasından kendi amaçları için yararlanmıştı. Kültürel olarak Batı'ya yakın olan ancak sola sempatisi bulunmayan İnönü, SSCB'den gelen tehditleri ustaca kullanarak "komünizm düşmanlığı" yoluyla Türkiye'yi başta ABD olmak üzere Batılı devletlere yaklaştırmaya başlamıştır. Tek parti yönetimini sonlandıracak olan İnönü'nün planladığı yeni siyasi düzen "sola kapalı", aralarında ekonomik ve sosyal görüşler ile dış politika bakımından ciddi farklar bulunmayan iki partinin yer aldığı, ABD'dekinin benzeri bir modeldir.⁴⁹ Nitekim CHP içinde muhalif bir akıma önderlik eden Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü 7 Ocak 1946'da Demokrat Partiyi (DP) kuracak ve DP, CHP karşısında oldukça etkili bir muhalefet döneminden sonra 1950'de iktidara geleceklerdir. İleride değinileceği üzere DP de sol kesim ile bazı sınırlı temasları dışında sol akımlara karşı bir partidir. İç ve dış politikadaki bütün bu gelişmeler, Türkiye'de insan hakları ile ilgili oluşum ve faaliyetlere de yansıtacak ve iç politikadaki tartışmaların bir unsuru haline gelecektir. Komünizm karşıtlığı insan hakları konusu üzerinden de dile getirilecek, ABD ise özgürlükçü bir devlet olarak gerek Türkiye'yi yönetenler gerekse halk nezdinde itibar kazanacaktır.

2.2. Türkiye'de İnsan Hakları Alanındaki İlk Örgütlenmeler

2.2.1. İnsan Hakları Cemiyeti ve Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti

İnsan Hakları Cemiyeti ile Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, Türkiye'de insan hakları konusunun iç ve dış politikadan büyük ölçüde etkilendiğini gösteren iki önemli oluşumdur. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil, Vatan Gazetesi'nin 16 Eylül 1946 tarihli sayısında yayınlanan açıklamasında "İnsan Haklarını Müdâfaa Cemiyeti"nin kurulacağını haber vermiştir.⁵⁰ 17 Ekim 1949'da da Genelkurmay Eski Başkanı ve İstanbul Bağımsız Milletvekili Mareşal Fevzi Çak-

⁴⁷ Esmer/Sander: s. 185.

⁴⁸ Gönlüblol/Ülman: s. 193.

⁴⁹ Aybay: s. 67.

⁵⁰ Vatan Gazetesi, 16.09.1946'dan aktaran Koçak, Cemil: Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt 3 Rejim Krizi, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 228-229. Cemil Koçak'a göre bu haberin önce Vatan Gazetesi'nde görünmesi, yeni derneğin muhalefet ile yakın temasta olduğunun bir işareti olarak kabul edilebilir. (Koçak, s. 228, dipnot 75).

mak, Dışişleri Eski Bakanı Tevfik Rüştü Aras, DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, Cumhurbaşkanlığı Eski Genel Sekreteri ve CHP Milletvekili Hasan Rıza Soyak, DP Afyon Milletvekili Sadık Aldoğan, Zekeriya Sertel, İçişleri Eski Bakanı Câmi Baykut ve Berlin Eski Büyükelçisi Mehmet Hamdi Arpağ'ın öncülüğünde İnsan Hakları Cemiyeti'nin⁵¹ kuruluşu için resmi başvuruda bulunulmuştur. DP'liler bu İHC'nin önde gelen bazı isimleri olsa da DP yönetimiyle tam olarak aynı çizgide değillerdir. Kurucular arasında bazı sol/sosyalist görüşlü kimseler, Atatürk döneminde önemli, siyasi görevlerde bulunmuş ancak İnönü döneminde görevden alınmış kişiler de vardır. Ali Fuad Başgil ise İHC'nin kurucuları arasında yer almamıştır.⁵²

Başgil'in ve gazeteci yazar Ahmet Emin Yalman'ın önderliğinde 1 Ekim 1947'de "Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti" kurulmuştur.⁵³ "Hürriyet sevgisini ve yüksek hak telakkilerini en geride kalan memleket köşelerine ve halk tabakalarına kadar" yaymak, "her türlü totaliter ideolojilerle ve hür fikir ve müesseselere düşmanlık gösteren taassuplarla" mücadele etmek cemiyetin amaçları arasındadır.⁵⁴ CHP'ye mesafeli olan ve özellikle CHP'nin laiklik politikasına karşı çıkan,⁵⁵ ilerideki DP iktidarının önde gelen isimleriyle yakın ilişkiler kuracak olan Başgil, insan hakları ile ilgili faaliyetlerini bu cemiyette devam ettirecek, bu konudaki bazı yazılarını topladığı "Cihan Sulhü ve İnsan Hakları" isimli eseri Cemiyet yayınları arasından çıkacaktır. Başgil, eserinin sonsözünde milletler arasındaki savaşların, her türlü bunalım ve huzursuzlukların hükümet ve idare rejimlerinden kaynaklandığını, bu rejimlerin insanlığın yüksek şerefine, hak ve imtiyazlarına saygı esası üzerine kurulup işlemediği takdirde barış ve huzurun "sahralardaki serap" olacağını belirtmiştir.⁵⁶ 1950 seçimlerine doğru Başgil ile Yalman arasında yaşanan laiklik ile ilgili bir anlaşmazlık, Başgil'in Cemiyetten ayrılmasına sebep olmuştur. Başgil'in ayrılmasından sonra başlıca ilgi alanı irtica olan Cemiyet, 1958'de dağılmıştır.⁵⁷

İHC'ye gelince, DP'nin kuruluşundan önce sol/sosyalist kesimle kurduğu ancak kısa süre sonra koparılan temas, İHC zemininde tekrar kurulmuşsa da farklı siyasi eğilimdeki kişilerin kurduğu bu Cemiyet, bir sonuca varmadan dağılmıştır.⁵⁸ Solun legal politik bir zemin arayışına da hizmet eden İHC'de,⁵⁹ simgeleşmiş bir "tarihi kişilik" olan Çakmak'ın ve anti-komünist eğilimleri gittikçe artan DP'nin İl Başkanı Öner'in, Sertel gibi sol görüşlü kimselerle bulunması sağ çevrelerden şiddetli tepki almıştır.⁶⁰

⁵¹ Bundan sonra "İHC" olarak ifade edilecektir.

⁵² Koçak: s. 230.

⁵³ Birinci, M. Kürşad: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2018, s. 43.

⁵⁴ Birinci: s. 103-104.

⁵⁵ Bkz. Başgil, Ali Fuad: Din ve Laiklik, 13. Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2017.

⁵⁶ Başgil, Ali Fuad: Cihan Sulhu ve İnsan Hakları, 1. Baskı, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, 1948, s. 48.

⁵⁷ Birinci: s. 94-96.

⁵⁸ Koçak: s. 228, 235.

⁵⁹ Koçak: s. 239.

⁶⁰ Aybay: s. 76.

İnsan hakları kavramının taşıdığı olumlu anlamın, farklı siyasi görüşleri savunan ve değişik amaçları olan kimseleri İHC çatısı altında topladığı görülmektedir. Örneğin, emekliye sevk edildiği için İnönü'ye ve dolayısıyla CHP'ye kırgın olan Çakmak'ın İHC aracılığıyla siyasette etkin bir konum edinme ve CHP'ye muhalefet etmeyi amaçladığını söylemek mümkündür. Nitekim Çakmak, ilerleyen dönemde Millet Partisi saflarına katılacaktır. Atatürk döneminde önemli görevlerde bulunup da İnönü'nün iktidarında görevden alınanların da İHC'yi bir "küsünler hareketi" olarak kullanmak istemeleri de uzak bir ihtimal değildir. DP'lilerin de partilerinin demokrasi-hürriyet söylemleri çerçevesinde İHC'de yer aldığı savunulabilir. Sol görüşlü kimselerin amacı ise yukarıda değinildiği gibidir.⁶¹ Bununla birlikte dönemin komünizm karşıtlığının öne çıktığı siyasi ortamından ötürü İHC'deki gevşek koalisyon kısa sürede dağılmıştır.⁶²

29 Ocak 1947'de Giresun Milletvekili Ahmet Ulus, İçişleri Bakanı Şükür Sökmensüer'den "komünist tahrikleri" ile ilgili açıklama yapmasını istemiştir.⁶³ Sökmensüer, konu hakkında geniş bir açıklama yaparak komünistlerin "demokrasinin geliştirilmesi yolunda Halk Partisi tarafından atılan her adımdan komünist taktiğine uygun şekilde faydalanmakta tereddüt" etmediklerini söylemiştir.⁶⁴ Sonraki bölümde görüleceği üzere BMTG, Sökmensüer'in deyişiyle "demokrasinin geliştirilmesi yolunda Halk Partisi tarafından atılan" adımlardan bir tanesidir.

⁶¹ Sol görüşlü aydınların sivil topluma yönelik buna benzer bir teşebbüsü 1950'de "Türk Barışseverler Cemiyeti" dolayısıyla gündeme gelecektir. Başında ileride Türkiye İşçi Partisi'nin önde gelen isimlerinden birisi olacak Behice Boran'ın bulunduğu bu Cemiyet'in Türkiye Komünist Partisi (TKP) ile organik bağı yoksa da kurucuları TKP'nin çevresindedir. Cemiyet, 28 Temmuz 1950'de Kore Savaşı'na asker gönderilmesini İstanbul'un çeşitli yerlerinde bildiri dağıtarak protesto etmişse de hükümet bu girişimi önlemiştir. Cemiyet üyeleri de hapis cezasına çarptırılmıştır (Varel, Anıl: "Ellibi Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP'nin İdeolojik Konumlanması", Türkiye'nin 1950'li Yılları, Haz. Kaynar, Mete Kaan, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 218-219). Soğuk Savaşın iç politikaya bir yansıması olan sol hareketlerin bastırılmasına yönelik girişimler, 1953'teki TKP "tevkifatı" ile devam edecek ve sol kesim, sivil toplum alanındaki faaliyetlerine devam etmek için 27 Mayıs 1960 Darbesinden sonraki dönemi bekleyecektir.

⁶² Nadir Nadi'nin 23/10/1946 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde yayınlanan "İnsan Hakları Cemiyeti Çöküp Giderken..." başlıklı yazısında şu ifadeleri kullanmıştır: "Sayın Mareşala göre cemiyetin maksadı hastalara doktor, sanıklara avukat bulmaktan öteye geçmeyecektir. Cemiyet sadece bir yardım cemiyeti olarak yaşayacaktır. Bu şartlar altında yeni kurulan bu teşekkülün pek yakında büsbütün dağılarak sakat doğmuş bir çocuk gibi ortadan kalkmasını bekleyebiliriz. Çünkü aşırı solcularla işbirliği edemeyeceğini Mareşal açıkça söyledikten sonra bizim solcuların onunla başbaşa vererek Edirnekapı'da Hesna Hanıma doktor aramaya, Beşiktaşta Yakup Ustaya avukat bulmaya çalışacaklarını sanmak çocukluk olur (Nadir Nadi: "İnsan Hakları Cemiyeti çöküp giderken...", Cumhuriyet, 23.10.1946, s. 1). Nadi'ye göre insan hakları ile ilgili bir sivil toplum kuruluşunun varlığı sadece bunu istismar eden solculara bağlı olup başka türlü yaşama şansı yoktur.

⁶³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem VIII, C. 4, Toplantı 1, Otuz yedinci birleşim, 29.01.1947, s. 66.

⁶⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem VIII, s. 68.

2.2.2. Birleşmiş Milletler Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu

BMTG'nin kurulması, BM'nin insan hakları alanındaki faaliyetlerinin Türkiye'deki bir görünümüdür. BM İnsan Hakları Komisyonunun 8 Mayıs 1946'daki toplantısında Fransa Delegeesi René Cassin'in üye devletlerde BM Teşkilatı ile haberleşecek yerel gruplar veya insan hakları komiteleri kurulmasını öngören teklifi kabul edilmiştir. Komisyonun bu konuda hazırladığı rapora dayanılarak Ekonomik ve Sosyal Konseyin 21 Haziran 1946'da aldığı kararın bir kısmını BM Teşkilatına, üye devletlere ve bu arada Türkiye Dışişleri Bakanlığına bir mektup ile bildiren BM Genel Sekreteri Trygve Lee, üye devletleri haberleşme grupları veya yerel insan hakları komiteleri kurmaya davet etmiştir. BMTG'nin kurucularından bazıları bu bildirimden önce de bir teşebbüse girişmeyi tasarlamakta olup çalışmalar hızlandırılmış ve BMTG dernek statüsünde olmak üzere 16 Ekim 1946'da kurulmuştur.⁶⁵

CHP'nin önde gelen isimlerinden olan ve BMTG'nin kurulmasında önemli rol oynayan Nihat Erim'in günlüklerindeki bazı kayıtlar, BM'nin bildiri bir yana, Grupun kuruluşunda hangi siyasi amaçların rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır. Erim'in 16 Ekim 1946 tarihli notu şöyledir: “[...] Recep Peker [Başbakan] çağırdı. Birleşmiş Milletler genel sekreterinden Hariciye'ye gelen bir mektup varmış. İnsan Hakları Komisyonu kurulmasını tavsiye ediyormuş. İstanbul'da Mareşal Çakmak, Tevfik Rüştü, Kenan Öner, Zekeriya Sertel, Cami Baykurt ve saire İnsan Hakları Cemiyeti adı ile bir teşekkül kurmak üzere imişler. Komünistler Mareşal'i siper ediyorlarmış. ‘Bunlara takaddüm etmekte fayda vardır’ dedi. Reisicumhur'la görüştük. Sen ve Nazım Poroy⁶⁶ bu işin başına geçseniz iyi olacak’ dedi. Kabul ettim.” Bundan sonra Erim, mektubu Dışişleri Bakanlığı'nda gördüğünü, bir beyanname ve statü hazırladığını, Poroy ile kimleri alacaklarını konuşarak Zeki Mesut Alsan, Baha Kantar, Cihat Baban ve Enis Akaygen'i teklif etmiştir.⁶⁷

Erim'in 17 Ekim 1946'daki notlarına göre Bakanlar Kurulu Cihat Baban ile Enis Akaygen'i uygun görmemiş, Feridun Cemal Erkin ve Fuat Carım'ı tavsiye etmiştir. Erim'in İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'a götürdüğü teklif de kabul görmüştür. BMTG ilk toplantısını Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yapmış, Erim'in “statüde siyasi bir renk varsa söyleyin değiştirelim” şeklindeki sorusu “yoktur” diye cevaplanmıştır. Takip eden günlerde de BMTG ile ilgili girişimlerde bulunan Erim, 18 Ekim'de Çankaya'daki toplantıda hep Mareşalden ve İstanbul'daki cemiyetten konuşulduğunu, 22 Ekim'de İnönü'ye dernek hakkında yaptığı açıklamanın İnönü'nün pek

⁶⁵ BMTG: “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Türk Grununun Kuruluşu”, İnsan Hakları, S. 1, Ocak 1947, s. 24; BMTG: İnsan Hakları Yıllığı İnsan Hakları Meselesine Genel Bakış ve İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi Bakımından Türk Mevzuatının İncelenmesi, 1. Baskı, Ankara, 1954, s. 3-4.

⁶⁶ 1884'te Selanik'te doğan hukukçu, gazetece ve siyaset adamı Nazım Poroy, İstanbul ve Paris Hukuk Fakültelerinden mezun olmuş, avukatlık, Karma Hakem Mahkemesi üyeliği ve milletvekiliği yapmış, 1957'de vefat etmiştir (TBMM: s. 95).

⁶⁷ Erim, Günlükler I. Cilt: s. 64.

hoşuna gittiğini, “komünistlerle ilk ciddi çarpışmayı yapıyoruz” dediğini ifade etmiştir. Bağımsız ve muhalif milletvekillerini de BMTG’ye almaya çalışan Erim’in niyeti “Türk aydınlarını parti ve siyasi içtihat ayrımı gözetmeksizin aynı fikir -Birleşmiş Milletler ve insan hakları fikri- etrafında birleştirmek”tir. 26 Ekim’de Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu’yu ziyaret eden Erim, BMTG’ye üye olması için yazdığı mektubu kendisine verdiğini, Kansu’nun cevabını akşam radyodan ilan ettirdiğini belirtmiş, böylece muhaliflerin “Dernek siyasidir. Halk Partisi’nin emrindedir” iddialarına karşı yeni bir dayanak elde etmiştir. Şimdi profesör ve doçentleri alacaktır.⁶⁸

Erim’in anılarında üzerinde durulması gereken önemli noktalar vardır. BMTG’nin kuruluşunda siyasi amaçların rol oynamadığı ve faaliyetlerinin siyasi olmayacağı yönündeki ikna girişimleri dikkat çekicidir. Nitekim Erim BMTG tarafından çıkartılan derginin ilk sayısında da “grubun faaliyetinin günlük politika alanında” olmadığını, “memleket aydınlarının fikir ve vicdanları üzerinde gelişmek amacını” güdeceğini belirtmiştir.⁶⁹ Bu dönemde insan hakları konusu, ABD’nin dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Dış politikada ABD’nin desteğini arayan Türkiye insan hakları konusunda da bazı faaliyetlere girişmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla Erim’in iktidar ve muhalefet arasında bir birlik görünümü oluşturmak istediğini söylemek mümkündür. Öte yandan muhalefet partisi DP, CHP’nin otoriterliğini eleştirmekte, demokrasi ve hürriyet söylemini sıkça kullanmaktadır. BMTG’nin siyaset dışında bir oluşum olarak gösterilmek istenmesi, DP’nin söylemlerine karşı bir hamle olarak yorumlanabilir. Kaldı ki çok partili siyasi hayata geçişten sonra CHP’nin demokratikleşme yönünde çeşitli adımlar attığı bilinmektedir. Katı laiklik anlayışının terk edilmeye başlanması, sınıf esasına dayanan cemiyetlerin yani sendikaların kurulmasına izin verilmesi buna örnektir. Komünizm karşıtlığı bakımından ise CHP ile DP arasında bir fark yoktur.

Erim’in anılarında dikkati çeken bir diğer husus, Mareşal’in İHC’nin başkanı olmasından duyulan rahatsızlıktır. Bu noktadan hareketle, dönemin önemli bir figürü olan Mareşal’in sol/sosyalist çevrelerle bir arada görünerek insan hakları konusu üzerinden yapacağı muhalefet, iktidarı tedirgin etmiş olmalıdır. Ayrıca Erim’in BMTG’ye üye olması için teklif ettiği bazı isimlerin hükümet tarafından kabul görmemesi, BMTG’nin iktidar tarafından onaylanmayacak bazı faaliyetlerde bulunmasını önleme amacına yöneliktir.

BMTG’nin üye yapısı ve faaliyetlerine gelince, BMTG’ye kuruluşundan itibaren 15 Ocak 1947’ye kadar akademisyenlerin yanında il milli eğitim, ortaokul ve lise müdürlerinin de alınması dikkati çekmektedir.⁷⁰ Milli Eğitim Bakanlığı’ndaki yöneticilerin BMTG’ye üyeliğinin, insan haklarının okullarda öğretilmesini amaçlayan bir girişim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

⁶⁸ Erim, Günlükler I. Cilt: s. 64-65.

⁶⁹ Erim, Nihat: “Ülkümüz”, İnsan Hakları, S. 1, Ocak 1947, s. 4.

⁷⁰ BMTG: “15 Ocak 1947 tarihine kadar Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grupuna Üye Olanların İsimleri, İnsan Hakları, S. 1, Ocak 1947, s. 28-29.

Nitekim 06/04/1949 tarih ve 3/9119 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesinde İHEB'nin okullarda ve diğer eğitim kurumlarında okutulması ve yorumlanması öngörülmektedir.⁷¹ Çok sayıda milletvekili de 15 Ocak-15 Şubat 1947 tarihleri arasında BMTG'ye üye yapılmıştır.⁷² Öte yandan 1947 Ocak'ından itibaren çıkartılmaya başlanan "İnsan Hakları" dergisinde⁷³ BMTG'nin çalışmaları hakkında bilgiler, insan hakları, BM'nin kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili makaleler yayınlanmışsa da bütçe imkansızlıklarından dolayı derginin çıkartılmasına 1951 Mart'ında son verilmiştir.⁷⁴ Nazım Poroy'un "Nüremberg Mahkemeleri" isimli eseri de BMTG'nin yayınladığı ilk kitap olacaktır.⁷⁵

BMTG'nin temel hak ve özgürlükler bağlamında bazı mevzuat değişikliklerine önayak olduğu anlaşılmaktadır. Prof. Mirkine-Guétzevitch, BMTG'ye gönderdiği bir yazıyla BM Teşkilatı kurulduktan sonra insan hakları ile ilgili olarak Türkiye'de yapılan faaliyetleri sormuştur.⁷⁶ BMTG'nin verdiği cevapta Seçim, Cemiyetler, Matbuat Kanunlarında insan hak ve hürriyetlerini daha geniş nispette sağlayan değişiklikler yapıldığı, 1945 Haziran'ında Çalışma Bakanlığı'nın ve meydana getirdiği kurumların BM ülkü ve prensiplerinden ilham alınarak ve onlara bağlı olarak kurulduğu belirtilmiştir. Bunlardan özellikle dikkati çeken, Cemiyetler Kanunu'nun devletçilik, milliyetçilik, inkılâpçılık, cumhuriyetçilik, halkçılık ve lâiklik doktrinlerine aykırı bir maksat güden cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan 9/a maddesinin kaldırılmasıdır.⁷⁷ İHEB çerçevesinde bazı kapsamlı anayasa ve kanun değişikliği önerileri DP'nin iktidarı döneminde, 1954'te çıkarılan bir yıllıkta toplanacaktır.⁷⁸ İleride değinilecek olan bu öneriler DP dönemindeki iktidar-muhalefet ilişkilerindeki bazı önemli tartışma noktalarını yansıtmaları bakımından önemlidir.

Dışişleri Bakanlığı, insan hakları konusunda dış temaslarda da bulunan BMTG'den, BM üyesi devletlerdeki elçiliklerimize bu ülkelerde insan hakları konusunda neler yapıldığının sormasını istemiş, böylece çeşitli devletlerdeki BMTG'ye benzer kuruluşların faaliyetleri hakkında bilgi edinilmiştir.⁷⁹ Bu kuruluşlardan Londra'daki "Birleşmiş Milletler Haberleşme Teşkilatı"nın hazırladığı "Yeni Magna Carta", Fransa'daki "İnsan ve Vatandaş Hakları Koruma Birliği"nin tüzüğü İnsan Hakları Dergisinde yayınlanmıştır.⁸⁰

⁷¹ Resmî Gazete, S. 7217, 27 Mayıs 1949.

⁷² BMTG: "15 Ocak ile 15 Şubat 1947 Arasında Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubuna Üye Olanların İsimleri", İnsan Hakları, S. 2, Şubat 1947, s. 30-31.

⁷³ BMTG: BM Türk Grubunun..., s. 24; BMTG, İnsan Hakları Yıllığı, s. 3-4.

⁷⁴ BMTG: İnsan Hakları Yıllığı..., s. 4.

⁷⁵ Poroy, Nazım: Nüremberg Mahkemeleri, 1. Baskı, BMTG, Ankara, 1948.

⁷⁶ Prof. Mirkine-Guétzevitch'in yazıyı hangi tarihte gönderdiğine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda aktarılan bilgiler İnsan Hakları Dergisinin Mart 1947 tarihli 3. sayısında yayınlanmış olup Prof. Mirkine-Guétzevitch, yazısını bu tarihten önce göndermiş olmalıdır.

⁷⁷ BMTG: "Türk Grubu Çalışmaları", İnsan Hakları, S. 3, Mart 1947, s. 28-29.

⁷⁸ Bkz. 64 no'lu dipnot.

⁷⁹ BMTG: "Türk Grubu Çalışmaları", İnsan Hakları, S. 4, Nisan 1947, s. 21.

⁸⁰ Benler, Talât (Çev.): "Yeni Magna Carta İnsan Hakları ve Ödevleri Misakı Millî Kamu Hukukunun Esasları", İnsan Hakları, S. 4, Nisan 1947, s. 29-31; Uzbark, Hâmide (Çev.): "Fransada İnsan Haklarının Korunması Fransız İnsan Hakları Birliği Tüzüğü", İnsan Hakları, S. 4, Nisan 1947, s. 22-28.

BMTG insan hakları ile ilgili faaliyetlerin, Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki dış politikası çerçevesinde şekillendirilmesine katkıda bulunmuştur. İHC'ye karşı bir oluşum şeklinde tasarlanan BMTG'nin, insan hakları konusunda sivil toplum örgütlerinin rol almasına yönelik eğilimi zayıflattığını söylemek mümkündür. Ayrıca, BMTG'nin mevzuat değişikliği çalışmaları, ileride Avrupa Birliği'ne üyelik bağlamında gündeme gelecek olan "müktesebat uyum programları"nın ilk örneği sayılabilir.

2.3. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin Resmi Gazetede Yayınlanması ve İlk Çevirileri

İHEB'nin hazırlanmasında etkili bir rol oynadığına ilişkin bilgi bulunmayan Türkiye'nin gerek BM İnsan Hakları Komisyonu'nda gerekse de yazım komitesinde temsilcisi yoktur. Türkiye, İHEB'nin hazırlık çalışmalarında ABD ve İngiltere ile paralel olarak SSCB ve onun çizgisindeki devletlerin önerilerine karşı oy kullanmıştır. Tutanaklara geçmiş olan ad okunarak yapılan bütün oylamalarda da ABD ve İngiltere ile aynı yönde oy vermiştir. Bu durumu, SSCB tehdidi karşısında Batılı devletlere yakınlaşma politikasının bir sonucu olarak okumak olanaklıdır.⁸¹

İHEB'nin "resmi" Türkçe çevirisi, 27/5/1949 tarih ve 7217 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 3/9119 sayılı, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şemsettin Günaltay imzalı Bakanlar Kurulu kararının ilişikinde yer almaktadır.⁸² 1322 Sayılı Kanunların ve Nizamnamelerin Sureti Neşir ve İlanı ve Meriyet Tarihi Hakkında Kanun'un 1. maddesi uyarınca İHEB'nin yayınlanma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bununla birlikte zorunlu olanlar dışında bazı düzenleme ve bildirimlerin RG'de yayınlanması durumunun özelliğine göre gerekli görülmüştür.⁸³ Örneğin Türkiye'nin Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerinin kesilmesinin, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilmesinin kararlaştırıldığı TBMM oturumlarında Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun yaptığı konuşmalar RG'de yayınlanmıştır.⁸⁴

İHEB'nin RG'de yayınlanma sebebine ilişkin çeşitli olasılıklar düşünülebilir. Bu noktadan hareketle İHEB'nin başlangıç bölümünde devletlere "bu Bildirgeyi her zaman göz önünde tutarak eğitim ve öğretim yoluyla bu hak ve özgürlüklere saygıyı" geliştirme yükümlülüğü yüklenmiştir. İkinci ve daha önemli olasılık ise BM Genel Kurulu İHEB'nin kabulünün hemen ardından aldığı A/RES/3/217 D no'lu kararla ilgilidir. Bu kararda İHEB'nin

⁸¹ Aybay: s. 81-82.

⁸² Kararın metni şu şekildedir: "Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 10/12/1948 tarihli ve 217 (111) sayılı kararıyla kabul edilen ilişik <<İnsan Hakları Evrensel Beyanname>>sinin Resmî Gazete ile yayınlanması ve yayımdan sonra okullarda ve diğer eğitim müesseselerinde okutulması ve yorumlanması ve bu beyanname hakkında radyo ve gazetelerde münasip neşriyatta bulunulması, Dışişleri Bakanlığının 28/3/1949 tarihli ve 36084/122 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunun 6/4/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır."

⁸³ Aybay: s. 84.

⁸⁴ RG, S. 5773, 3 Ağustos 1944; RG, S. 5940, 24 Şubat 1945.

dünya barışının kurulması, bireylerin haksız baskılardan ve kısıtlamalardan kurtarılması yolunda bir tarihsel adım olduğu vurgulanmış, BMA'nın 56. maddesi anımsatılarak İHEB'nin duyurulması, okullarda ve öğretim kurumlarında okunması ve açıklanması tavsiyesinde bulunulmuştur.⁸⁵

İHEB'nin RG'de yayınlanan ve büyük olasılıkla Dışişleri Bakanlığı bürokratları tarafından yapılan çevirisinde anlamı etkileyecek ölçüde bazı yanlışlıklar yapıldığı, az da olsa birtakım cümlelerin de atlandığı belirtilmektedir.⁸⁶ Öte yandan İHEB'nin Prof. Dr. Bülent Nuri Esen tarafından yapılan bir çevirisi⁸⁷ ile Seha Meray'ın çevirdiği “İnsan Haklarına Dair Milletlerarası Misak Tasarısı” ile “İnsan Haklarına Dair Milletlerarası Demeç Tasarısı” İnsan Hakları Dergisinde yayınlanmıştır.⁸⁸

3. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Türkiye Anayasaları

İHEB'nin kabul edildiği sırada 1924 Anayasası yürürlükte olup dönemin siyasi elitlerinin Anayasaya yaklaşımları bakımından, BMA ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün TBMM'deki görüşülmesinde bazı konuşmalar önemli veriler sunmaktadır. BMA, bazı milletvekilleri tarafından “BM Anayasası” olarak nitelendirilirken Aydın Milletvekili Adnan Menderes anayasamızın ruhunun tamamen milli egemenlik esasına dayandığını ve bundan dolayı BMA ile her yönden uyumlu olduğunu, bu Antlaşma ile “kendi Anayasamızın dışında veya onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına” girmediğimizi, BMA'nın “[...] çok uzun yıllardan beri Türk inkılabının teveccüh ettiği gayelere tamamen uygun ve mutabık” bulunduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Menderes, Anayasanın uygulanması ile varlığı arasındaki farka şu sözlerle değinmiştir: “Ancak olsa olsa fiili durum ile yazılı Anayasamız arasındaki bazı ahenksizliklerin bertaraf edilmesi lüzumu hâsıl olabilir ki, bu da esasen Ana Kanunumuzun milletimize karşı taahhüt etmiş olduğu hususların kemaliyle yerine getirilmesi demektir.”⁸⁹ Menderes konuşmasında, bir iç siyasi mücadelede hem uluslararası şartları hem de uluslararası hukuktaki gelişmeleri bir araç olarak kullanmıştır.⁹⁰ Menderes'in konuşmasına cevap veren Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen de “bu antlaşmanın ruhunun bu Devletin kuruluşuna temel olan Anayasamızın beynelmilel bir hale gelmesi mahiyetinde olduğunu” belirtse de konuşmasının devamında Menderes'i eleştirmiştir.⁹¹

⁸⁵ Aybay: s. 85.

⁸⁶ Aybay: s. 85-86.

⁸⁷ Esen, Bülent Nuri (Çev.): “İnsan Hakları Evrensel Demeç Başlangıç”, İnsan Hakları, S. 26, Şubat 1949, s. 3-6.

⁸⁸ Meray, Seha L. (Çev.): “İnsan Hakları Anayasası Tasarısı”, İnsan Hakları, S. 17, Mayıs 1948, s. 16-24.

⁸⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem VII, C. 10, Toplantı 2, Doksanıncı birleşim, 15.VIII.1945, s. 171.

⁹⁰ Tarhanlı, Turgut: “Uluslararası Hukuk, İnsan Hakları ve Türkiye”, 50 Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları, Haz. Ioanna Kuçuradi/Bülent Peker, 1. Baskı, Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 206.

⁹¹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem VII, s. 174.

Menderes ile Ökmen'in konuşmalarında çok partili siyasi hayata geçişten sonra gündemi yoğun şekilde meşgul edecek olan bir tartışmanın ilk işaretleri vardır. Bu dönemde bir anayasa değişikliğinden çok hak ve özgürlükleri kısıtlayan ve “antidemokratik” olarak nitelenen kanunlar üzerinde durulmuş, devlet yönetimindeki otoriterliğin Anayasa'dan değil, bu kanunlardan ve “Tek Parti zihniyeti”nden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Siyasi hayatın önde gelen kişilerinin Anayasa ile ilgili düşünceleri dikkate alındığında bu durum şaşırtıcı değildir. Bülent Tanör'ün isabetle vurguladığı gibi siyasi hayatın önde gelen kişileri halihazırdaki Anayasa ile demokrasinin çerçevelenebileceği ve korunabileceğini düşünmektedirler.⁹² Şu halde yapılması gereken “fiili durum”un düzeltilmesi yani Anayasadaki hak ve özgürlüklerin gerektiği gibi uygulanmasıdır. Öte yandan Ökmen'in belirttiği üzere 1924 Anayasası'nın “inkılabın” bir başka deyişle Atatürk'ün bir eseri olarak görülmesi, Anayasa'nın değiştirilmesine sıcak bakılmamasının sebeplerinden bir tanesidir.

BMTG'nin 1947'de yayınlanan “Beyannamesi”ndeki şu ifadeler, dönemin anlayışına paralel olarak bir anayasa değişikliğinin söz konusu olmayacağına göstermektedir: “Türkiye Cumhuriyeti rejimi, kurulduğu günden beri, insan haklarına riayeti devamlı surette sağlamak dâvası ardında emek harcamaktan bir an geri kalmamıştır. [...] Türk grubu Anayasanın vatandaşlara hak ve hürriyetleri her gün daha ziyade kökleşen bir iman halinde kalplere yerleştirmeğe, ülkeye inananların sayısını çoğaltmağa ve kanunlarımızda yer almasını faydalı bulacağı yeni hükümler etrafında fikir beraberliği yaratmağa çalışacaktır.”⁹³ BMTG'nin statüsündeki 3. madde de şu şekildedir: “Dernek insan haklarına ve ana hürriyetlere riayet prensibini Türkiye Cumhuriyeti Anayasasındaki prensiplerle tam bir ahenk halinde sayar [...]”⁹⁴

CHP'nin 1947 Programı'nın Giriş bölümüne göre Parti, “Türk milletinin ileri ve demokratik bir toplum haline getiren şartları” hazırlamıştır.⁹⁵ “Devrimcilik” ilkesinde yer alan “gerçek millî değerler üzerine kurulmuş yeni millî hayatımız” ifadesiyle çok partili siyasi hayat kastedilmektedir.⁹⁶ Bütün bunlar göz önüne alındığında BMA'nın onaylanması ve İHEB'nin ilanı 1924 Anayasası'nda bir değişiklik yapılmasını gündeme getirmemiş, çok partili siyasi hayata geçişte de bir anayasa değişikliğine gerek duyulmamıştır.⁹⁷

⁹² Tanör, Bülent: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 27. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 345-346.

⁹³ BMTG: “Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu Kurucu Heyetinin Beyannamesi”, İnsan Hakları, S. 1, Ocak 1947, s. 25.

⁹⁴ BMTG: “Türk Grubu Statüsü”, İnsan Hakları, S. 1, Ocak 1947, s. 26.

⁹⁵ C.H.P., Program, 1947..., s. 3. Demokrasi kavramı ilk defa CHP'nin 1947 Programı'nda yer almıştır.

⁹⁶ C.H.P., Program 1947..., s. 11.

⁹⁷ 1950'lere doğru anayasa değişikliğini ısrarla savunan isim Ali Fuad Başgil'dir. Çeşitli yazılarında 1924 Anayasası'nın hak ve özgürlüklere yeterli teminat sağlamadığını ifade eden, şeflik sistemini eleştiren Başgil, kuvvetler ayrılığı prensibinin, denge ve fren mekanizmalarının benimsenmesini, ikinci meclisin kurulmasını önermiştir. Bkz. Başgil, Ali Fuad: İlmin Işığında Günün Meseleleri, 3. Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2014, s. 15-63.

1950 seçimlerini kaybeden CHP'nin yerine DP iktidara gelmiştir. Başbakan Adnan Menderes, ilk hükümetinin programında Anayasa'nın hak ve hürriyetleri teminat altına almadığından bahisle “millet hâkimiyeti yerine tek parti hâkimiyetinin kurulmasına mani” olmadığını, “kanunlarımızda, itiyadlarımızda ve telakilerimizde tek parti devrinden arta kalan ne varsa tam olarak tasfiye” edileceğini vurgulamış,⁹⁸ Dördüncü Hükümetinin programında da anayasa değişikliği vaatetmiştir.⁹⁹ Buna karşılık Celal Bayar, bazı anılarını naklettiği “Başvekilim Adnan Menderes” adlı kitapta şu açıklamada bulunmuştur: “[...] 15 yıl süren Demokrat Partinin hayatı boyunca, Atatürk Anayasasını değiştirmeyi bir dakika bile düşünmemiştik. Çünkü, bu anayasa, vatandaşa hem en geniş hürriyeti vermekte, hem de hürriyetin dönüp kendisini yok etmesine engel olmaktadır.”¹⁰⁰ Böylece DP döneminde 1924 Anayasası'nda bir değişiklik yapılmamıştır.

CHP'nin DP döneminde gündeme getirdiği anayasa değişikliği talepleri, denge-fren mekanizmalarının oluşturulması, hak ve hürriyetlerin teminata bağlanması, anayasa mahkemesinin kurulması gibi noktalarda toplanmaktadır. Söz konusu talepler Anayasa'da İHEB ile paralel düzenlemelerin yapılması düşüncesi ile de desteklenecek, böylece uluslararası insan hakları hukuku ilk defa anayasa meseleleri bağlamında ele alınacaktır. Bu noktadan hareketle, CHP Genel İdare Kurulu'nun isteği üzerine kurulan ve BMTG üyelerinden Nazım Poroy'un başkanlığında, Fuat Sirmen ile Ali Rıza Türel'den oluşan komisyon, Anayasa'da yapılması talep edilen değişiklikler hakkında 1953'te bir rapor yayınlamıştır. Raporun “İnsan ve Vatandaş Hakları” bölümünde İHEB'nin insanı “milletlerarası sahada himayeye matuf ve onu bir (Dünya Vatandaşı) telâkki etmek” idealine doğru hazırlandığı vurgulanmıştır. Ayrıca Komisyon üyeleri, “Umumî kaideler hiyerarşisi içinde kanun vâzını, hatta Anayasa vâzını da takyit eden bu hükümlere [İHEB'nin hükümleri] Anayasamızda yer vermek zamanı geldiğine ve hattâ bunun bir zaruret” olduğunu düşünmektedirler.¹⁰¹

Raporun aksine CHP'nin 1953 Programı'nda İHEB ile ilgili bir maddeye yer verilmemiş, “Dış Politika” başlıklı bölümünde “Birleşmiş Milletler Anayasası nizamı içinde barış, adalet, eşitlik ve hürlük” esaslarına bağlı kalınacağı belirtilmiştir.¹⁰² 1954'te toplanan 11. Kurultaydan sonra yayınlanan

⁹⁸ RG, S. 7523, 3 Haziran 1950.

⁹⁹ RG, S. 9183, 17 Aralık 1955.

¹⁰⁰ Bayar, Celâl: Başvekilim Adnan Menderes, Haz. Bozdağ, İsmet, 1. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1969, s. 44. Bayar'ın hükümet programlarını bilmemesi veya böylesine önemli bir konuyu yanlış hatırlaması mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla Bayar, bilinçli olarak Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2019, s. 313, dipnot 291).

¹⁰¹ C.H.P.: Anayasa tadilatı hakkında C.H.P. ihtisas komisyonlarının hazırlanan raporlar, Ulus Basımevi, Ankara, 1953, s. 30-31.

¹⁰² C.H.P.: CH.P. Programı Onuncu Kurultayda Onanmıştır, Ulus Basımevi, Ankara, 1953, s. 12.

tebliğde CHP'nin “bütün medenî memleketlerin müşterek anayasa prensipleri haline gelmiş olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Beyannamesi metin ve ruhuna uygun siyasî faaliyetin emniyet huzuru ile korkudan âzade yaşama şartlarının biran önce sağlanmasını” istediği ve bunun için çalıştığı ifade edilmiştir.¹⁰³ CHP'nin “Ana Davalar Komisyonu” tarafından hazırlanan ve 1958'de toplanan 14. Kurultayda açıklanan İlk Hedefler Beyannamesi'nde de “medenî âlemin kabul ettiği bütün insan hak ve hürriyetleri”nin teminat altına alınacağı vurgulanmıştır.¹⁰⁴ Bununla birlikte muhalefetteki partilerden Cumhuriyetçi Millet Partisi Programı'nın (3a) maddesinde İHEB'deki hak ve hürriyetlerin Anayasamızda açıkça ifade edilmesi ve teminata bağlanması istenmektedir.¹⁰⁵

İHEB paralelinde yapılması talep edilen anayasa değişiklikleri, BMTG'nin 1954'te yayınladığı yıllıkta dile getirilmiştir. Nihat Erim, 1924 Anayasası ile İHEB'i madde madde karşılaştırmış ve bazı değişiklikler önermiştir.¹⁰⁶ İş ve çalışma, sosyal güvenlik konuları hakkında Anayasa'da bir hüküm olmadığını, bunun sebebinin 1924 Anayasasını hazırlayanların “Fransız İhtilalinin ferdiyetçi zihniyeti” ile yetişmesi olduğunu¹⁰⁷ vurgulayan Erim'e göre Türk hukuku, İHEB'nin ilanından önce hak ve hürriyetler bakımından geniş mesafe almış, bazı prensipler de Anayasa dışındaki mevzuatla kabul edilmiştir. Bununla birlikte hak ve özgürlükler yeterli teminata bağlanmamış olup sınırlamanın kanunla yapılması doğal olsa da kanunun Anayasa tarafından çizilen çerçeveyi daraltmaması ve onun dışına çıkmaması gerekmektedir. Anayasaya hiç dokunulmaksızın tek parti yönetimi kurulmuş, normal bir kanunla gazete kapatma yetkisi hükümete, yargıç kararı olmadan tutuklama yetkisi de polise tanınmıştır. Halkevleri'nin kapatılması ve CHP'nin mallarının hazineye intikali ile ilgili kanunlar da böyledir. Anayasa yeniden ele alınarak haklarla ilgili maddeler kesinleştirilmeli, anayasa mahkemesi kurulmalı, İHEB Anayasa'nın en başına konulmalı, dengeli demokrasi esasları benimsenmelidir.¹⁰⁸ Prof. Süheyp Derbil, “Antidemokratik Kanunlar” başlıklı makalesinde demokrasi ve hürriyet rejimi için bir anayasa üzerinde çalışmayı önermiştir. Derbil'e göre çeşitli kanunlar kaldırılır, bazıları da değiştirilirse “antidemokratik kanun davası” kalmayacağı gibi “anayasaya aykırı kanun davası” da anayasa mahkemesi kurularak halledilir. İHEB'nin bütün hükümlerine de Anayasa'da yer verilmelidir.¹⁰⁹

¹⁰³ “Kurultay bir tebliğ yayınladı”, Cumhuriyet, 31.07.1954, s. 6.

¹⁰⁴ C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu: C.H.P. -İlk Hedefler Beyannamesi -Temel Hedefler Beyannamesi -İleri Türkiye Ülkümüz, 1. Baskı, Ankara, 1965, s. 5.

¹⁰⁵ Cumhuriyetçi Millet Partisi: Cumhuriyetçi Millet Partisi Ana Nizamname ve Program, Ankara, 1954, s. 4.

¹⁰⁶ Erim, Nihat: “Türk Anayasası ve İnsan Hakları”, İnsan Hakları Yıllığı İnsan Hakları Meselesine Genel Bakış ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Bakımından Türk Mevzuatının İncelenmesi, 1. Baskı, BMTG, Ankara, 1954, s. 91-102.

¹⁰⁷ Erim, Türk Anayasası..., s. 92, dipnot 4.

¹⁰⁸ Erim, Türk Anayasası..., s. 102, 104, 108.

¹⁰⁹ Derbil, Süheyp: “Antidemokratik Kanunlar”, İnsan Hakları Yıllığı İnsan Hakları Meselesine Genel Bakış ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Bakımından Türk Mevzuatının İncelenmesi, 1. Baskı, BMTG, Ankara, 1954, s. 127-128.

Doç. Dr. İlhan Lütem, BMTG'nin 1955'in Aralık'ında aldığı karar uyarınca "Dünya Anayasalarında İnsan Hakları" isimli derlemeyi yayınlamıştır. Anayasanın hak ve özgürlükleri toplu ve tam olarak içermesine yönelik çalışmalar için İHEB'nin "takip edilmek ve ilham alınmak gereken esaslı vesikayı teşkil" ettiğini, İHEB'ye Anayasa'da olduğu gibi yer verilebileceğini veya prensiplerin "ruhuna dokunmadan" gerekli eklemelerle ülkemizin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ilan edilebileceğini belirten Lütem, eserinde İHEB'nin maddelerini esas alarak çeşitli devletlerin anayasalarındaki hükümleri sınıflandırmıştır.¹¹⁰ İHEB'nin "ülkemizin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde" ilan edilmesi düşüncesinin arkasında bu dönemde dile getirilen anayasa değişikliği talepleri kapsamındaki konuların olduğu söylenebilir.

Özellikle Erim ve Derbil'in Anayasa'da yapılmasını istediği ve İHEB ile bağlantı kurarak ifade ettiği değişiklikler CHP'nin Anayasa ile ilgili taleplerine paraleldir. Bir başka deyişle 1950'den sonra başlayan dönemde İHEB, muhalefetin varlığını ve faaliyetlerini güvence altına alacak bir dayanak olarak görülmektedir. Oysa İHEB'de denge-fren mekanizmaları ve anayasaya uygunluk denetimi gibi konular ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. CHP'nin de muhalefete geçtikten sonra Anayasaya bakışının değiştiği açıktır. Bütün bu gelişmelerin 1961 Anayasası'nın hazırlanması sürecinde İHEB'nin göz önüne alınmasında rol oynadığını ifade etmek mümkündür.

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra yeni anayasanın yapımı çalışmaları çerçevesinde Yüksek Öğretim Üyelerinden Kurulu Anayasa Komisyonu tarafından Anayasa Öntasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarinin başlangıç bölümünde İHEB'ye gönderme vardır.¹¹¹ Komisyon tarafından gönderilen ve anayasa çalışmaları ile ilgili olan anket sorularını cevaplamak yerine bir anayasa tasarısı hazırlayarak kamuoyuna sunan Ankara Üniversitesi SBF İdari İlimler Enstitüsü'nün tasarısında İHEB'ye gönderme yapılmamakla birlikte "Ana Haklar" ile ilgili bölümün gerekçesinde İHEB ve AİHS hükümlerinin göz önünde bulundurulduğu belirtilmiştir.¹¹² CHP'ye gönderilen ankete verilen 5 Temmuz 1960 tarihli yanıtta ise İHEB'ye anayasada gönderme yapılması istenmiştir.¹¹³ 1961 Anayasası'nda İHEB'ye gönderme yapılmazken İsmet Giritli'nin teklif ettiği, İHEB'e yer verilen başlangıç bölümü kabul edilmemiştir.¹¹⁴ Bununla birlikte birçok maddenin gerekçesinde İHEB'ye gönderme yapılmıştır.¹¹⁵

1982 Anayasası'nın "Temel Haklar ve Ödevler" başlıklı Birinci Bölümünün genel gerekçesinde "[...] insan hakları konusunda Türkiye'nin imzalayıp

¹¹⁰ Lütem, İlhan (Haz.): Dünya Anayasalarında İnsan Hakları, BMTG, Ankara, 1956, [s.n.y.].

¹¹¹ Öztürk, Kâzım (Haz.): İzahlı, Gerekçeli, Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları İle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Cilt I, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1966, s. 25.

¹¹² Öztürk, Cilt I, s. 385.

¹¹³ C.H.P. Araştırma ve Yayın Bürosu: C.H.P.'nin Anayasa Komisyonu'nun Anketine Cevabı, 1. Baskı, Ankara, 1960, s. 6.

¹¹⁴ Öztürk, Cilt I, s. 630.

¹¹⁵ Md. 10, 13 43, 44 45, 46, 48, 49, 57 (Partilerin Uyacakları Esaslar [Burada İHEB ve AİHS'nin hak ve özgürlüklerin kötüye kullanma yasağını düzenleyen hükümlerine gönderme yapılmıştır]). Öztürk, Cilt II, s. 1259, 1267, 2021, 2024, 2026, 2028, 2077, 2080, 2179.

onaylanmış bulunduğu ve bu sıfatla millî hukukumuzda dahil sayılan uluslararası andlaşma ve sözleşmeler, özellikle 1948 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve 1950 İnsan Haklarının ve Temel Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi gözönünde tutulmuştur” ifadesi vardır.¹¹⁶ İHEB'nin yanlış olarak antlaşma veya sözleşme olarak nitelendirilerek AİHS ile aynı kategoride kabul edilmesi dikkat çekmektedir. İzleyen bölümde görüleceği üzere bu anlayış bazı AYM kararlarında da yer bulacaktır.

4. Anayasa Mahkemesi Kararlarında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme

4.1. 1962-1990 Dönemi

AYM, 1962'de çalışmaya başladıktan sonra 1963'teki bir dizi kararında İHEB'ye gönderme yapmış ancak AİHS'ye yer vermemiştir. 1981'e kadar böyle bir kararı olmayıp 1980'lerde verdiği ve İHEB'ye gönderme yaptığı kararlarında da AİHS yoktur.¹¹⁷ Bu gruptaki kararlarının sayısı sekizdir. AİHS'ye İHEB olmaksızın gönderme yaptığı beş karardan ikisi 1963'te, diğerleri de 1965, 1977 ve 1989'da verilmiştir.¹¹⁸ Her iki belgeye birlikte yer verdiği kararlar ise dokuz tanedir.¹¹⁹ AYM on yedi kararda İHEB'ye, on dört kararında da AİHS'ye gönderme yapmıştır. Dolayısıyla AYM kararlarında İHEB'nin AİHS'ten daha fazla ağırlığı olduğu söylenebilirse de bu durum belirgin değildir. Çünkü her iki belgeye birden gönderme yapılan kararlar çok sayıda olduğu gibi, İHEB ile birlikte AİHS'den başka sözleşmelere de yer

¹¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Komisyon Raporları ve Madde Gerekeçleri, TBMM Basımevi, Ankara, 1984, s. 13.

¹¹⁷ E. 1963/16, K. 1963/83, KT. 8/04/1963 (AMKD, S. 1, s. 194); E. 1963/17, K. 1963/84, KT. 8/04/1963 (AMKD, S. 1, s. 210); E. 1963/25, K. 1963/87, KT. 8/04/1963 (AMKD, S. 1, s. 221); E. 1963/143, K. 1963/167, KT. 26/06/1963 (AMKD, S. 1, s. 343); E. 1980/29, K. 1981/22, KT. 21/05/1981, AMKD, S. 19, s. 102); E. 1984/14, K. 1985/7, KT. 13/06/1985 (AMKD, S. 21, s. 153); E. 1986/18, K. 1986/24, KT. 09/10/1986 (AMKD, S. 22, s. 233); E. 1987/1, K. 1987/18, KT. 11/09/1987, AMKD, S. 23, s. 297).

¹¹⁸ E. 1962/277, K. 1963/34, KT. 19/02/1963 (AMKD, S. 1, s. 289; Kararda AİHS'ye doğrudan gönderme olmayıp Anayasa'nın tutuklama ile ilgili 30. maddesinin Temsilciler Meclisi'ndeki görüşmesinde Anayasa Komisyonu Sözcüsünün AİHS'ye değindiği konuşmasına yer verilmiştir.); E. 1963/207, K. 1963/175, KT. 1/07/1963 (AMKD, S. 1, s. 360; AYM, 765 sayılı TCK'nin 11/1. maddesindeki ölüm cezasını Anayasaya uygun bulurken AİHS'nin yaşam hakkını düzenleyen 2/1. maddesinin “kanunun ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infazı dışında hiç kimse kasten öldürülemez” şeklindeki hükmüne gönderme yapmıştır [AMKD, S. 1, s. 364]. Ölüm cezası, 1983'te AİHS Ek 6. Protokol ile barış zamanında, 2002'de de Ek 13. Protokol ile tamamen kaldırılmıştır.); E. 1963/173, K. 1965/40, KT. 26/09/1965 (AMKD, S. 4, s. 290); E. 1976/43, K. 1977/4, KT. 27/01/1977 (AMKD, S. 15, s. 106); E. 1989/14, K. 1989/49, KT. 19/12/1989 (AMKD, S. 25, s. 445.)

¹¹⁹ E. 1963/124, K. 1963/243, KT. 26/09/1965 (AMKD, S. 1, s. 422; AİHS Ek 1. Protokol); E. 1963/336, K. 1967/29, KT. 26-27/09/1967 (AMKD, S. 6, s. 6); E. 1967/10, K. 1967/49, KT. 28/12/1967 (AMKD, S. 6, s. 77; AİHS Ek 1. Protokol); E. 1966/19, K. 1968/25, KT. 18-19/06/1968 (AMKD, S. 7, s. 18; AİHS Ek 1. Protokol); E. 1973/19, K. 1975/87, KT. 15/04/1975 (AMKD, S. 13, s. 403); E. 1977/19, K. 1977/82, KT. 24/05/1977 (AMKD, S. 15, s. 383); E. 1979/38, K. 1980/11, KT. 29/01/1980 (AMKD, S. 18, s. 87); E. 1979/31, K. 1980/59, KT. 27/11/1980 (AMKD, S. 18, s. 339); E. 1979/1, K. 1980/1, KT. 08/05/1980 (AMKD, S. 18, s. 3; SPK, Türkiye Emekçi Partisi).

verilen kararlar vardır.¹²⁰ İHEB temel bir belge olduğundan dolayı AYM'nin kararlarında İHEB'ye gönderme yapmasının şaşırtıcı bir yönü bulunmasa da iki grup karar bağlayıcı olmayan bu belgeye neden gönderme yapıldığı konusunda önemli veriler sunmaktadır. AYM bazı kararlarında İHEB'nin bağlayıcı olduğunu ifade etmiştir. Siyasi hayatı ve devlet düzenini ilgilendiren birçok kararda da İHEB'ye gönderme vardır. AYM bu kararlarda İHEB'ye dayanarak hak ve özgürlüklerin norm alanını daraltıcı bir anlayış benimsemiştir.

AYM, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununa 05/03/1976 tarih ve 1696 Sayılı Kanun ile eklenen Ek Madde 2'yi iptal ederken İHEB'nin masumiyet karinesini düzenleyen 11/1., AİHS'nin 6/2. maddelerine değinerek "söz konusu bildiri ve sözleşmenin, buyurucu ve bağlayıcı içeriği" ifadesini kullanırken,¹²¹ Türk Kanunu Medenisinin 310/2. maddesini iptal ettiği kararda da İHEB'yi ve Avrupa Sosyal Şartını "Türkiye tarafından da imzalanan ve onaylanan temel metinler" olarak nitelendirmiştir.¹²² Aynı Kanununun 443. maddesinin 1. fıkrasının 2. cümlesi ile 2. fıkrasının iptali ile ilgili kararda da aynı ifade vardır.¹²³ İHEB bir uluslararası sözleşme olmadığından imzalanmamış ve onaylanmamıştır. Oysa AYM, İHEB'ye uluslararası sözleşme niteliği atfederek onu dolaylı şekilde bağlayıcı kabul etmiştir. İleride değinileceği üzere AYM, 1990-2012 döneminde de sosyal politikaları ilgilendiren bazı kararlarda İHEB'yi bağlayıcı olarak nitelendirecektir.

İHEB'ye en fazla siyasi hayatı ve devlet düzenini ilgilendiren kararlarda gönderme yapan AYM, İHEB'nin hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ve kötüye kullanılmaması ile ilgili hükümlerine değinmiştir. Bu yöndeki ilk kararlar 05/03/1962 tarih ve 38 sayılı Anayasa Nizamı, Millî Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkındaki Kanunun bazı maddelerine ilişkindir. "27 Mayıs Devrimi" ile Yüksek Adalet Divanı ve sair yargı organlarınca verilmiş kararların çeşitli yollarla eleştirilmesi, mahkumiyetine karar verilmiş kişilerin veya fiillerinin övülmesi gibi faaliyetleri yasaklayan bu Kanunun bazı maddelerine yönelik iptal istemleri reddedilmiştir.¹²⁴ AYM, her üç kararda da düşünce ve kanaat hürriyetinin, Anayasa'nın dayandığı insan hakları, millî dayanışma, sosyal adalet, fert ve toplumun huzur ve refahı gibi temel ilkeleri ortadan kaldıracak şekilde kullanılamayacağını, İHEB'de de hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını yasaklayan bir hüküm bulunduğunu belirtmiştir.¹²⁵

TCK'nin sosyal sınıf ayrımlarına dayanan bazı faaliyetleri yasaklayan 5844 sayılı Kanunla değişik 141/1. ve 142/1. maddelerinin iptalinin istendiği

¹²⁰ E. 1980/29, K. 1981/22, KT. 21/05/1981 (AMKD, S. 19, s. 102); E. 1987/1, K. 1987/18, KT. 11/09/1987; AMKD, S. 23, s. 297.

¹²¹ E. 1979/38, K. 1980/11, KT. 29/01/1980 (AMKD, S. 18, s. 98).

¹²² E.1980/29, K. 1981/22; KT. 21/05/1982 (AMKD, S. 19, s. 108).

¹²³ E. 1987/1, K. 1987/18; KT. 11/09/1987 (AMKD, S. 23, s. 305).

¹²⁴ E. 1963/16, K. 1963/83, KT. 08.04.1963 (AMKD, S. 1, s. 203); E. 1963/17, K. 1963/84, KT. 08.04.1963 (AMKD, S. 1, s. 220); E. 1963/25, K. 1963/87, KT. 08.04.1963, AMKD, S. 1, s. 228.

¹²⁵ AMKD, S. 1, s. 201, 218, 227.

davada AYM, Anayasa Komisyonu Sözcüsünün Temsilciler Meclisi'nde yaptığı ve İHEB'de düzenlenen sosyal hakların sosyalizmle ilgisi olmadığını belirttiği konuşmasına gönderme yapmış, iptali istenen hükümler ile AIHS'nin hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını yasaklayan 17. maddesi arasında aykırılık bulunmadığını belirtmiştir.¹²⁶ AYM, 1961 Anayasası'nın 11. maddesine 20/09/1971 tarih ve 1488 Sayılı Kanun ile eklenen, temel hak ve hürriyetlerin genel sınırlandırma sebeplerini ve kötüye kullanma yasağını düzenleyen hükümler ile uluslararası insan hakları belgeleri arasında paralellik kurarak siyasi hayatı ve devlet düzenini ilgilendiren kararlarında önemli bir dayanak elde etmiştir. Nitekim AYM, 1971'deki anayasa değişikliklerinin İHEB ve AIHS'den esinlendiğini belirterek Devlet Güvenlik Mahkemelerinin “devletin ülkesi ve milleti ile bütünlüğünü, hür demokratik düzen ve nitelikten Anayasa'da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya Devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmak” olarak öngörülen görev alanını Anayasa'nın değişik 11. maddesine uygun bulmuştur.¹²⁷ AYM, 27/11/1980'de verdiği bir kararında TCK'nin 142. maddesinin 1. ve 3. fıkralarını Anayasa'ya uygun bulurken, “Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlere dayanılarak, nitelikleri Anayasanın, 2. maddesinde sarıh bir şekilde belirtilen Türkiye Cumhuriyeti tahrip edilmemesi” gerektiğini, Anayasa'nın 11. maddesine, İHEB'nin 29. ve 30. maddeleri ile AIHS'nin 17. maddesinde olduğu gibi “hak ve hürriyetlerin bunları kötüye kullanmak isteyenlerce maksatlı yorumlarını önleyici iki fıkra” eklendiğini belirtmiştir.¹²⁸

Türkiye Emekçi Partisi'ni 08/05/1980'de kapatan AYM, İHEB'nin 29/2. maddesine gönderme yaparak bu hükmün Anayasa'nın siyasi partilerin kapatılması sebeplerini düzenleyen 57/1. maddesi ile “tam bir uyum içinde” bulunduğunu ifade etmiştir.¹²⁹ AYM, Anayasa'nın 57/1. maddesindeki düzenlemenin gerekçesinde yer alan “İnsan Hakları Evrensel Beyanamesinde ve Avrupa İnsan Hakları Anlaşmasında da [...] hürriyeti tahribe müncer olan bir hürriyetin tanınmamış olduğu ifade edilmek suretiyle benimsenmiştir” ifadesine gönderme yapmıştır.¹³⁰ Böylece İHEB, AYM'nin siyasi hayatı ve devlet düzenini ilgilendiren kararlarda hak ve özgürlüklerin norm alanının daraltılması yönündeki eğiliminin bir dayanağı haline gelmiştir.

Her ne kadar siyasi faaliyetlerle ilgili olmasa da yoğun tartışmalara yol açan ve iç politika gündemini işgal eden iki kararda İHEB'ye gönderme yapan AYM, yabancıların belirli şartlarla Türkiye'de taşınmaz mal edinmelerini serbest bırakan düzenlemeleri iptal etmiştir. Her iki kararda da AYM, yabancıların vatandaşlar gibi klasik hak ve özgürlüklerden yararlandırılmasının genel kabul görmüş bir ilke olmasına rağmen kamunun çıkarları bakımından onların bazı hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılmasının demokratik

¹²⁶ E. 1963/173, K. 1965/40, KT. 26/09/1965; AMKD, S. 4, s. 317, 327-328.

¹²⁷ E. 1973/19, K. 1975/87, KT. 15/04/1975; AMKD, S. 13, s. 440.

¹²⁸ E. 1979/31, K. 1980/59 (AMKD, S. 18, s. 367).

¹²⁹ E. 1979/1, K. 1980/1 [SPK] (AMKD, S. 18, s. 31).

¹³⁰ AMKD, 18: 26-27.

esaslara aykırı olmadığını, İHEB’de de bu yönde bir düzenleme bulunduğunu vurgulamıştır.¹³¹

AYM, İHEB ile AİHS’ye birlikte ilk defa C. H. P.’nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkındaki 14/12/1953 tarih ve 6195 sayılı Kanun’u iptal ettiği kararda yer vermiştir. Bu kararda İHEB’nin mülkiyet hakkını düzenleyen 17. ve AİHS Ek 1. Protokolün 1. maddesine gönderme yapılmakla yetinilmiş, iki belge arasında bir bağlantı kurulmamıştır.¹³² Her iki belgeye de gönderme yapılan kararların çoğunluğu bu şekildedir.¹³³ Öte yandan AYM, 28/12/1967’de verdiği bir kararda AİHS Ek 1. Protokolün 1. maddesindeki “mal” teriminin, itiraz yoluna başvuran Danıştay 1. Dairesi’nin iddiasının aksine fikri hakları kapsamadığını, İHEB’nin 27. maddesinde bu hakların düzenlendiğini, Anayasa’nın mülkiyet hakkı ile ilgili 36. maddesine dayanılarak fikri haklara anayasal teminat tanınamayacağını belirtmiştir. Bununla birlikte AYM’ye göre Anayasa’nın bilim ve sanat hürriyetini düzenleyen 21/1. maddesi fikri hakları dolaylı olarak güvenceye almıştır.¹³⁴ Ne var ki AYM İHEB’nin 29., 30. ve 35. maddelerine de gönderme yaparak, itiraz başvurusunun konusu olan 10 Mart 1296 tarihli İhtara Beratı Kanununun 3. maddesinin her türlü eczacılık karışımları ile ilaçlara ihtira beratı verilmesini engelleyen hükmünü Anayasa’ya uygun bulmuştur.¹³⁵ Bu kararda AYM, AİHS’de düzenlenmeyen bir hakkı İHEB kapsamında değerlendirerek Anayasa ile paralellik kurmuş ve hakkı genişletici bir yorum yapmıştır. Bir başka deyişle, AYM, İHEB’de yer alan ve AİHS’den daha ileri olan bir düzenlemeye değinmiştir. AYM’nin 1962-2012 döneminde bu şekilde başka bir kararı bulunmamaktadır. Bu dönemde AYM’nin İHEB ile AİHS arasında hak ve özgürlükleri genişletici yönde bir bağlantı kurmamış, bir karar dışında bu iki belgeye sadece yanyana gönderme yapmakla yetinmiştir. Kaldı ki AYM’nin İHEB ve AİHS’ye birlikte yer verdiği kararların çoğu da siyasi hayatı ve devlet düzenini ilgilendiren, hak ve özgürlüklerin norm alanını daraltan kararlardır.

¹³¹ E. 1984/14, K. 1985/7, KT. 13.06.1985 (AMKD, 21: 167-168); E. 1986/18, K. 1986/24, KT. 09.10.1986 (AMKD, 22: 254-255).

¹³² E. 1963/124, K. 1963/243 (AMKD, S. 1, s. 430).

¹³³ Bkz. E. 1963/336 K. 1967/29 (Bu kararda iki belgeye farklı konular bağlamında gönderme yapılmıştır. AYM, iptali istenen ve sendika kurma hakkını sınırlayan kuralların AİHS’nin hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasıyla ilgili 11/2. maddesine uygun olduğu belirtilmiş, İHEB’ye de 1961 Anayasa Komisyonu raporundaki bir ifade vesilesiyle değinmiştir. Buna göre sendika kurma hakkının dernek kurma hakkı kapsamında değerlendirilmesi mümkün değildir. Kaldı ki bu hak, sosyal ve ekonomik haklardan olup ayrı bölümde düzenlenmiştir.); E. 1966/19 K. 1968/25 (AİHS 1 No’lu protokol); E. 1973/19 K. 1975/87; E. 1977/19 K. 1977/82; E. 1979/1 K. 1980/1 (SPK); E. 1979/31 K. 1980/59 (1632 sayılı Askerî Ceza Kanununun 91. maddesinin (1) sayılı fıkrasındaki "veya fiilen taarruza teşebbüs edenler" ve aynı maddenin 2. ve 3. fıkralarındaki "veya taarruza teşebbüs" deyimlerinin, eşitlik ilkesine aykırılığından iptali istendiği davada AYM, Anayasa’da İHEB’de ve AİHS’de suç kalkışmada faile tam ceza verilmesini önleyen özel bir kural olmadığını ifade etmiştir).

¹³⁴ E. 1967/10, K. 1967/49, KT. 28.12.1967 (AMKD, S. 6, s. 87-88).

¹³⁵ AMKD, 6: 89.

4.2. 1990-2012 Dönemi

Türkiye, Bakanlar Kurulunun 28/01/1987 tarih ve 87/11439 sayılı kararı uyarınca AK Genel Sekreterine verdiği bildirimle Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna bireysel başvuru hakkını, 25/09/1989 tarih ve 89/14593 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile de AİHS'nin yargı yetkisini tanımıştır.¹³⁶ Bununla birlikte Bakanlar Kurulu kararına uygun bir tanıma bildirimini AK Genel Sekreterine iletilmediğinden dolayı tanıma uluslararası hukuk açısından bağlayıcı olmamış, 27/09/1989 tarihli RG'de yayınlanan bildirim metni 22 Ocak 1990'da Genel Sekretere tevdi edilmiştir.¹³⁷ AİHS'nin 25. maddesinde "seçimlik" olarak düzenlenen Komisyonun başvuruları kabul yetkisini üç yıllık bir süre için tanıyan Türkiye, sürenin dolmasından sonra da tanımayı üçer yıllık sürelerle uzatmış, AİHM'nin bireysel başvuruları kabul yetkisini zorunlu hale getiren Ek 11. Protokolü onaylayarak bireysel başvuru hakkını herhangi bir süre kısıtlaması olmaksızın tanımıştır.¹³⁸ 11. Protokolün 1/11/1998'de yürürlüğe girmesiyle AT bünyesindeki iki organ olan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kaldırılarak AİHM kurulmuş ve tek mahkeme sistemine geçilmiştir.¹³⁹

1990-2012 döneminde AYM'nin İHEB'ye gönderme yaptığı yirmi sekiz karar vardır. Bunlardan yedi tanesinde AİHS'ye gönderme yapılmazken¹⁴⁰ yirmi bir tane kararda AİHS'ye de yer verilmiştir. Bu kararların ilk üç tanesi sosyal güvenlik hakkı ile ilgilidir.¹⁴¹ 2000'li yıllardan itibaren azalmaya başlayan böyle kararlara 2009-2012 döneminde rastlanmamaktadır. İHEB ile AİHS'ye birlikte yer verilen kararlar yirmi bir tane olup bunların ilki 743 Sayılı Türk Kanunu Medenisinin "Karının meslek veya sanatı" başlıklı 159. maddesinin iptal edilmesine ilişkindir.¹⁴² Söz konusu kararların dokuz tanesi siyasi parti kapatma kararıdır.¹⁴³ Bu gruptaki kararların da 2000'lerin başından itibaren azaldığı, 2006-2012 arasında da böyle kararlara rastlanmadığı görülmektedir.¹⁴⁴

¹³⁶ RG, S. 19438, 21 Nisan 1987; RG, S. 20295, 27 Eylül 1989.

¹³⁷ Özdek, Yasemin: Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye AİHS Sistemi AİHM Kararlarında Türkiye, 1. Baskı, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, s. 82, dipnot 20; RG, S. 20384, 26 Aralık 1989: 8-9. AİHM'nin yargı yetkisi üç yıl için tanınsa da bu süre 11. Protokolün 1 Kasım 1998'de yürürlüğe girmesine kadar üçer yıllık olarak uzatılmış, Protokole taraf olunmasıyla birlikte de yetki süresiz olarak tanınmıştır (Özdek: s. 82).

¹³⁸ Özdek: s. 79, 82

¹³⁹ Özdek: s. 44-45.

¹⁴⁰ E. 1990/5, K.1990/28, KT. 14/11/1990 (AMKD, S. 26, s. 461); E. 1990/27, K. 1991/2, KT. 17/01/1991 (AMKD, S. 27/1, s. 130); E. 1994/90, K. 1995/22, KT. 27/06/1995 (AMKD, S. 31/2, s. 556).

¹⁴¹ E. 1990/5 K. 1990/28, KT. 14/11/1990, (AMKD, S. 26, s. 461); E. 1990/27, K. 1991/2, KT. 17/01/1991 (AMKD, S. 27/1, s. 130); E. 1994/90, K. 1995/22, KT. 27/06/1995 (AMKD, S. 31/2, s. 556).

¹⁴² E. 1990/30, K. 1990/31, KT. 29/11/1990 (AMKD, S. 27/1, s. 48).

¹⁴³ E. 1991/2, K. 1992/1 (Sosyalist Parti), KT. 10/07/1992 (AMKD, S. 28/2, s. 696); E. 1992/1, K. 1993/1 (Halkın Emek Partisi), KT. 14/07/1993 (AMKD, S. 29/2, s. 924); E. 1993/1, K. 1993/2 (Özgürlük ve Demokrasi Partisi), KT. 23/11/1993 (AMKD, S. 30/2, s. 841); E. 1993/2, K. 1993/3 (Sosyalist Türkiye Partisi), KT. 30/11/1993 (AMKD, S. 30/2, s. 936); E. 1993/3, K. 1994/2 (Demokrasi Partisi), KT. 16/06/1996 (AMKD, S. 30/2, s. 1061); E. 1993/4, K. 1995/1 (Sosyalist Birlik Partisi), KT. 19/07/1995 (AMKD, S. 33/2, s. 548); E. 1995/1, K. 1996/1 (Demokrasi ve Değişim Partisi), KT. 19/03/1996 (AMKD, S. 33/2, s. 638); E. 1996/1, K. 1997/1 (Emek Partisi), KT. 14/12/1997 (AMKD,

AYM, bazı siyasi parti kapatma kararlarında İHEB’yi uluslararası antlaşma sayarak şu ifadeye yer vermiştir: “Anayasa Mahkemesi, siyasî parti kapatma davalarında usulüne uygun biçimde yürürlüğe konulmuş uluslararası antlaşma kurallarını da gözetmektedir. Bu bağlamda kimi kararlarda, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne ve Avrupa Sosyal Haklar Temel Yasası’na yollamada bulunulmuştur.”¹⁴⁵ AYM, 29/11/1990’da verdiği bir kararda Anayasa’nın başlangıç bölümündeki TC’nin “Dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip, şerefli bir üyesi” olduğu yönündeki ifade, 2. maddesinde TC’nin insan haklarına saygılı bir hukuk devleti olma niteliği, 10. ve 12. maddelerinin İHEB’nin başlangıç bölümü ile 1. ve 7. maddelerine gönderme yaptığını ifade etmiştir. AYM’ye göre “bildirge hükümleriyle Anayasa ve iç hukuk ilkelerinin uyumlu olması gereği belirtilmiş olmaktadır.”¹⁴⁶ Buna karşılık AYM, Özgürlük ve Demokrasi Partisi’nin (ÖZDEP) kapatılması kararında İHEB’yi “BM Genel Kurulu’nda kabul edilmiş bir metin” şeklinde niteleyip, uluslararası sözleşme olmadığından bahisle bağlayıcılığının bulunmadığını vurgulamıştır.¹⁴⁷

İnceleme konusu olan dönemde verilen bazı kararlarda İHEB’ye daha geniş bir çerçevede gönderme yapılarak 1962-1990 döneminde ele alınmayan çeşitli konuların üzerinde durulmuştur. Örneğin AYM, “insan, içinde yaşadığı toplumun bireyi olması kadar, insanlığın da bir üyesidir. Bu durum, çağımızda, insan hak ve özgürlüklerini yalnızca ulusal bir sorun olmaktan çıkarmış ve ona evrensel bir anlam ve içerik kazandırmıştır. Bu açıdan Anayasa’nın Başlangıç’ı ve 2. maddesi kuralları gereği olarak ‘İnsan Hakları Evrensel Demeci’ ile ‘Avrupa İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme’yi de itiraz konusu kuralın değerlendirilmesinde gözden uzak tutmaya olanak yoktur” ifadesini kullanarak insan haklarının uluslararası boyutunu açıkça belirtmiştir.¹⁴⁸ AYM, 11/04/1994’te verdiği bir kararda da yürütmenin durdurulmasının İHEB ile AİHS’de yer alan ve adil yargılanmayı da içeren hak arama özgürlüğünün doğal sonucu olduğunu vurgulayarak¹⁴⁹ bireylerin hak kaybına uğramasını önleyen bir hukuki mekanizmayı uluslara-

S. 34/2, s. 678); E. 1997/1, K. 1998/1 (Refah Partisi), KT. 16/01/1998 (AMKD, S. 34/2, s. 762); E. 1999/2, K. 2001/2 (Fazilet Partisi), KT. 22/06/2001 (AMKD, S. 37/2, s. 922).

¹⁴⁴ E. 1990/30, K. 1990/31, KT. 29/11/1990 (AMKD, S. 27/1, s. 48; AİHS, AİHS Ek 7. Protokol); E. 1990/15, K. 1991/5, KT. 28/02/1991 (AMKD, S. 27/1, s. 161; AİHS, AİHS 1. Ek Protokol); E. 1992/8, K. 1992/39, KT. 16/06/1991 (AMKD, S. 28/2, s. 430); E. 1994/43, K. 1994/42-1, KT. 09/12/1994 (AMKD, S. 30/1, s. 186 [Yürürlüğün durdurulması]); E. 1996/15, K. 1996/34, KT. 23/09/1996 (AMKD, S. 32/2, s. 800); E. 1996/59, K. 1997/70, KT. 09/12/1997 (AMKD, S. 38/1, s. 64); E. 1997/62, K. 1998/52, KT. 16/09/1998 (AMKD, S. 36/1, s. 198); E. 1998/3, K. 1998/28, KT. 23/06/1998 (AMKD, S. 35/1, s. 205); E. 1999/10, K. 1999/22, KT. 07/06/1999 (AMKD, S. 36/1, s. 485); E. 2002/146, K. 2002/201, KT. 27/12/2002 (AMKD, S. 39/1, s. 295); E. 2003/29, K. 2006/24, KT. 22/02/2006 (AMKD, S. 43, s. 117); E. 2004/1, K. 2008/106, KT. 15/05/2008 (AMKD, S. 45/2, s. 1113; AİHS Ek 1. Protokol).

¹⁴⁵ E. 1993/4, K. 1995/1, KT. 19/07/1995 (AMKD, S. 33/2, s. 633); E. 1995/1, K. 1996/1 (AMKD, S. 33/2, s. 633); E. 1996/1, K. 1997/1, KT. 14/02/1997 (AMKD, 34/2: 758). Aynı yönde E. 1997/1, K. 1998/1, KT. 16/01/1998 (AMKD, S. 34/2, s. 1049-1050); E. 1999/2, K. 2001/2, KT. 22/06/2001 (AMKD, S. 37/2, s. 1492).

¹⁴⁶ E. 1990/30, K. 1990/31, KT. 29/11/1990 (AMKD, S. 27/1, s. 58).

¹⁴⁷ E. 1993/1, K. 1993/2, KT. 23/11/1993 (AMKD, S. 30/2, s. 867).

¹⁴⁸ E. 1992/8, K. 1992/39, KT. 16/06/1992 (AMKD, S. 28/2, s. 446).

¹⁴⁹ E. 1994/43, K. 1994/42-1 (AMKD, S. 30/1, s. 194).

rası insan hakları belgeleri ile somutlaştırmıştır. Öte yandan AYM'nin İHEB bağlamında devletin kimi yükümlülüklerini açıkça ortaya koyan kararları vardır. 28/02/1991'de verdiği kararda İHEB'nin bütün çocukların evlilik içi veya evlilik dışı doğmuş olmalarına bakılmaksızın aynı sosyal korumadan yararlanmasını öngördüğünü, evlilik dışı doğan çocukların da devlet tarafından korunması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁰ 05/07/2008 tarihli kararında da AYM, İHEB'nin eğitim hakkını düzenleyen 26. maddesi ile AİHS'nin ve bazı antlaşmaların gene aynı hak ile ilgili olan maddelerine gönderme yapmış, Anayasa'nın 42. maddesi bağlamında devletin eğitime yönelik yükümlülükleri üzerinde durmuştur.¹⁵¹

1990-2012 döneminde birçok siyasi parti kapatma kararında İHEB ve AİHS'ye gönderme yapan AYM, 10/07/1992 tarihli Sosyalist Parti kararında bu iki belgeye dayanarak yaptığı tespitleri sonraki kararlarda da tekrarlamıştır. Bu kararda AYM, "demokratik özgürlük düzeninin kısıcıcı eylemlere karşı kendini savuna hakkının" İHEB'nin 30. maddesinde açıkça belirtildiğini ifade etmiştir.¹⁵² AYM, ÖZDEP kararından itibaren İHEB'nin 30. maddesi yanında 29. maddesine de gönderme yapmıştır.¹⁵³ Ulusal ve tekil devletin etnik farklılıklara göre tartışılmasına uluslararası hukuki belgelerin olanak tanımadığını, AYM'nin birçok kararında İHEB, AİHS ve Avrupa Temel Haklar Yasasına yollamada bulunduğunu vurgulayan AYM,¹⁵⁴ bunun yanında hakkında kapatma davası açılmış siyasi partilerin Anayasa'ya aykırı görülen faaliyetlerinin AİHS'ye de aykırı olduğunu, AİHS'nin 11/2. ve 17. maddelerine gönderme yaparak ifade etmiştir.¹⁵⁵ AYM'nin siyasi parti kapatma davalarında İHEB'ye dayanma eğilimi inceleme konusu olan dönemde devam etmişse de HADEP, DTP ve AK Parti kararlarında İHEB'ye yer verilmemiştir.

¹⁵⁰ E. 1990/15, K. 1991/5, KT. 28/02/1991 (AMKD, S. 27/1, s. 177-178).

¹⁵¹ E. 2004/1, K. 2008/106, KT. 15/05/2008 (AMKD, S. 45/2, s. 1129).

¹⁵² E. 1991/2, K. 1992/1 (AMKD, S. 28/2, s. 774); E. 1992/1, K. 1993/1, KT. 14/07/1993 (AMKD, S. 29/2, s. 1168-1169). Aynı yönde E. 1993/1, K. 1993/2, KT. 23/11/1993 (AMKD, S. 28/2, s. 919); E. 1993/2, K. 1993/3, KT. 30/11/1993 (AMKD, S. 28/2, s. 1030); E. 1993/3, K. 1994/2, KT. 16/06/1994 (AMKD, 28/2: 1207); E. 1997/1, K. 1998/1, KT. 16.01.1998; AMKD, S. 34/2, s. 1050); E. 1999/2, K. 2001/2, KT. 22/06/2001 (AMKD, S. 37/2, s. 1493).

¹⁵³ E. 1993/1, K. 1993/2, KT. 23/11/1993 (AMKD, S. 30/2, s. 919); E. 1993/2, K. 1993/3, KT. 30/11/1993; (AMKD, S. 30/2, s. 1030); E. 1993/3, K. 1994/2, KT. 16/06/1996 (AMKD, S. 30/2, s. 1061); E. 1995/1, K. 1996/1, KT. 19/03/1996 (AMKD, S. 33/2, s. 722); E. 1993/4, K. 1995/2 KT. 19/07/1995 (AMKD, S. 33/2, s. 633); E. 1996/1, K. 1997/1, KT. 14/12/1997 (AMKD, S. 34/2, s. 758); E. 1997/1, K. 1998/1, KT. 16/01/1998 (AMKD, S. 34/2, s. 758).

¹⁵⁴ E. 1991/2, K. 1992/1, KT. 10/07/1992 (AMKD, S. 28/2, s. 809); E. 1992/1, K. 1993/1, KT. 14/07/1993 (AMKD, S. 29/2, s. 1172); E. 1993/1, K. 1993/2, KT. 23.11.1993 (AMKD, S. 30/2, s. 922); E. 1993/2, K. 1993/2, KT. 30/11/1993 (AMKD, S. 30/2, s. 1033); E. 1993/3, K. 1994/2, KT. 16/06/1994 (AMKD, S. 30/2, s. 1211).

¹⁵⁵ E. 1991/2, K. 1992/1, KT. 10.07.1992 (AMKD, S. 28/2, s. 809-810); E. 1992/1, K. 1993/1, KT. 14/07/1993 (AMKD, S. 29/2, s. 1172); E. 1993/1, K. 1993/2, KT. 23/11/1993 (AMKD, S. 30/2, s. 919-920); E. 1993/2, K. 1993/2, KT. 30/11/1993 (AMKD, S. 30/2, s. 1031); E. 1996/1, K. 1997/1, KT. 14/12/1997 (AMKD, S. 34/2, s. 758-759); E. 1995/1, K. 1996/1, KT. 19/03.1996; (AMKD, S. 33/2, s. 722-723); E. 1997/1, K. 1998/1, KT. 16/01/1998 (AMKD, S. 34/2, s. 1050); E. 1999/2, K. 2001/2, KT. 22/06/2001 (AMKD, S. 37/2, s. 1493).

AYM, 1990 ve 1998’de verdiği iki kararda AİHS’nin başlangıç bölümünde İHEB’ye yapılan göndermeden hareketle¹⁵⁶ Türkiye’nin AİHS’yi kabul ederek İHEB’deki hak ve özgürlükleri iç hukukunda da uygulayacağını bir kere daha açıkladığını belirtmiştir.¹⁵⁷ Bu yönde bir tespit, 1962-1990 dönemindeki hiçbir kararda bulunmamaktadır. AYM’nin İHEB’deki hak ve özgürlüklerin Türkiye’de uygulanabilmesini AİHS üzerinden açıklaması, AİHS’nin inceleme konusu olan dönemde ön plana çıkmasının bir kanıtı olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte AYM, birçok kararında İHEB ile AİHS’ye aralarında hiçbir bağlantı kurmadan değinmiştir.¹⁵⁸

AYM’nin AİHS’ye gönderme yaptığı ancak İHEB’ye değinmediği kararlarının sayısı kırk olup bunların dört tanesi siyasi parti kapatma kararıdır.¹⁵⁹

¹⁵⁶ “Aşağıda imzası bulunan Avrupa Konseyi üyesi hükümetler, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948’de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’ni, bu bildirinin, açıkladığı hakların evrensel ve etkin olarak tanınmalarını ve uygulanmalarını sağlamayı hedef aldığını [...] Avrupa devletlerinin hükümetleri sıfatıyla, Evrensel Bildiri’de yer alan bazı hakların ortak güvenceye bağlanmasını sağlama yolunda ilk adımları atmaya kararlı olarak, aşağıdaki konularda anlaşmışlardır.”

¹⁵⁷ E. 1990/30, K. 1990/31, KT. 29/11/1990 (AMKD, S. 27/1, s. 58); E. 1998/3, K. 1998/28, KT. 23/06/1998 (AMKD, S. 35/1, s. 209); Ayrıca AYM, bu son iki kararda «Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesinin ilkelerine genel hatlarıyla belirlendiği ilk bölümünde Birleşmiş Milletler Yasası ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine yapılan göndermeye atıf yapmıştır (AMKD, S. 27/1, s. 59; AMKD, S. 35/1, s. 209).

¹⁵⁸ E. 1990/5 K. 1990/28, KT. 14/11/1990 (AMKD, S. 26, s. 461); E. 1990/27, K. 1991/2, KT. 17/01/1991 (AMKD, S. 27/1, s. 130); E. 1994/90, K. 1995/22, KT. 27/06/1995 (AMKD, S. 31/2, s. 556).

¹⁵⁸ E. 1990/15, K. 1991/5, KT. 28/02/1991 (AMKD, S. 27/1, s. 176-177); E. 1992/8, K. 1992/39, KT. 16/06/1992 (AMKD, S. 28/2, s. 445-446); E. 1994/43, K. 1994/42-1, KT. 09/12/1994 (AMKD, S. 30/1, s. 194 [Yürürlüğün durdurulması]); E. 1996/59, K. 1997/70, KT. 09/12/1997 (AMKD, S. 38/1, s. 72); E. 1997/62, K. 1998/52, KT. 16/09/1998 (AMKD, S. 36/1, s. 215); E. 1999/10, K. 1999/22, KT. 07/06/1999 (AMKD, S. 36/1, s. 492); E. 2003/29, K. 2006/24, KT. 22/02/2006 (AMKD, S. 43, s. 126); E. 2004/1, K. 2008/106, KT. 15/05/2008 (AMKD, S. 45/2, s. 1113 [SPK]); E. 1991/2, K. 1992/1, KT. 10/07/1992 (AMKD, S. 28/2, s. 809-810); E. 1992/1, K. 1993/1 KT. 14/07/1993 (AMKD, S. 29/2, s. 1172-1173); E. 1993/1, K. 1993/2, KT. 23/11/1993 (AMKD, S. 30/2, s. 919-920, 922); E. 1993/2, K. 1993/3, KT. 30/11/1993 (AMKD, S. 30/2, s. 1030-1031, 1033); E. 1993/3, K. 1994/2, KT. 16/06/1996 (AMKD, S. 30/2, s. 1207-1208, 1211); E. 1993/4, K. 1995/1, KT. 19/07/1995 (AMKD, S. 33/2, s. 633-634); E. 1995/1, K. 1996/1, KT. 19/03/1996 (AMKD, S. 33/2, s. 721-722); E. 1996/1, K. 1997/1, KT. 14/12/1997 (AMKD, S. 34/2, s. 758-759); E. 1997/1, K. 1998/1, KT. 16/01/1998 (AMKD, S. 34/2, s. 1049-1050); E. 1999/2, K. 2001/2, KT. 22/06/2001 (AMKD, S. 37/2, s. 1493).

¹⁵⁹ E. 1990/25, K. 1991/1; KT. 10/01/1991 (AMKD, S. 27/1, s. 65); E. 1991/6, K. 1991/20; KT. 03/07/1991 (AMKD, S. 27/1, s. 375); E. 1996/68, K. 1999/1, KT. 06/01/1999 (AMKD, S. 37/1, s. 180); E. 1997/41, K. 1998/47, KT. 14/07/1998 (AMKD, S. 35/1, s. 222); E. 2000/48, K. 2002/36, KT. 20/03/2002 (AMKD, S. 38/2, s. 600); E. 2001/4, K. 2001/332, KT. 18/07/2001 (AMKD, S. 37/1, s. 565); E. 2001/5, K. 2002/42, KT. 28/03/2002 (AMKD, S. 38/2, s. 622); E. 2001/408, K. 2002/191, KT. 21/11/2001 (AMKD, S. 39/1, s. 231); E. 2001/481, K. 2004/91, KT. 30/06/2004 (AMKD, S. 40/2, s. 831); E. 2002/41, K. 2004/90, KT. 30/06/2004 (AMKD, S. 41, s. 219; AİHS Ek 4. Protokol); E. 2002/112, K. 2003/33, KT. 10/04/2003 (AMKD, S. 39/1, s. 489); E. 2002/146, K. 2002/201, KT. 27.12.2002 (AMKD, S. 39/1, s. 295; AİHS, AİHS Ek 1. Protokol); E. 2004/95, K. 2008/156, KT. 06/11/2008 (AMKD, S. 46/1, s. 255); E. 2005/124, K. 2009/13, KT. 29/01/2009 (AMKD, S. 46/2, s. 653; E. 2006/65, K. 2009/114, K.T. 23/07/2009 (AMKD, S. 46/3, s. 1459; AİHS Ek 7. Protokol); E. 2006/116, K. 2009/125, KT. 01/10/2009 (AMKD, S. 47/1, s. 199); E. 2007/9, K. 2009/49, KT. 12/03/2009 (AMKD, S. 46/2, s. 1013); E. 2007/43, K. 2009/51, KT. 12/03/2009 (AMKD, S. 46/2, s. 1029); E. 2007/14, K. 2009/48, KT. 12/03/2009 (AMKD, S. 46/2, s. 953); E. 2008/12, K. 2011/104, KT. 28/12/2011 (AMKD, S. 48/3, s. 1859); E. 2008/22, K. 2010/82, KT. 17/06/2010 (AMKD, S. 48/1, s. 83; AİHS Ek 1. Protokol); E. 2008/26, K. 2008/147, KT. 24/09/2008 (AMKD, S. 45/3, s. 1469; AİHS Ek 1. Protokol); E. 2008/58, K. 2011/37, KT. 10/02/2011 (AMKD, S. 48/2, s. 739; AİHS Ek 1. Protokol); E. 2008/106, K. 2009/54, KT. 12/03/2009 (AMKD, S. 46/2, s. 1047); E. 2009/31, K. 2011/77, KT. 12/05/2011 (AMKD, S. 48/3, s.

Böyle kararlar 2000’li yıllardan itibaren oldukça artmıştır. Anayasa’nın 90. maddesine 07.05.2004 tarih ve 5170 sayılı Kanun ile eklenen “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.” ifadesinin bu artışta rolü olduğu düşünülebilir de AYM’nin AİHS’ye aynı kararda İHEB olmaksızın gönderme yapma eğilimi 1990’lardaki bazı önemli kararlarda da görülmektedir. Örneğin, AYM OHAL KHK’leri ile ilgili olan iki kararında AİHS’nin 15. maddesinin,¹⁶⁰ Anayasa’nın hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler aykırı olamayacağını öngören 15/1. maddesi ile paralel olduğunu, OHAL döneminde yapılacak böyle bir sınırlandırmanın Anayasa’nın 15/1. maddesine uygun görüldüğünde AİHS’ye de uygun olacağını belirtmiştir.¹⁶¹ 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu’na 9.8.1996 günlü, 4178 sayılı İl İdaresi Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu, Kuvvetli Tayın Kanunu, Er Kazanından İşe Edileceklerle İlişkin Kanun, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar ile Diğer Aletler Hakkında Kanun ve Kimlik Bildirme Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 3. maddesiyle eklenen ve terör örgütlerine karşı icra edilecek operasyonlarda teslim ol emrine itaat edilmeyerek silah kullanmaya teşebbüs edilmesi halinde kolluk kuvveti görevlilerinin, failleri etkisiz kılmak amacıyla doğruca ve duraksamadan hedefe karşı ateşli silah kullanabileceğini öngören kuralı iptal ettiği kararında AYM, AİHS’in yaşam hakkını düzenleyen 2. maddenin zaruret hali ile ilgili 2. fıkrasına gönderme yapmıştır.¹⁶²

1990-2012 dönemine İHEB’ye gönderme yapılan AYM kararlarının azalmasına karşılık AİHS’ye yer verilen kararlarda artış gözlemlenmektedir.

1517; Türkiye aleyhine sonuçlanan bir dava ve bu çerçevede yapılan kanun değişikliği dolayısıyla AİHS Ek 1. Protokol’e gönderme yapılmıştır.); E. 2009/47, K. 2011/51, KT. 17/03/2011 (AMKD, S. 48/2, s. 891); E. 2009/59, K. 2011/69, KT. 28/04/2011 (AMKD, S. 48/3, s. 1369); E. 2009/85, K. 2011/49, KT. 10/03/2011 (AMKD, S. 48/2, s. 853); E. 2010/17, K. 2010/112, KT. 08/12/2010 (AMKD, S. 48/1, s. 177; AİHM’de Türkiye aleyhine sonuçlanan bir dava dolayısıyla AİHS Ek 1. Protokol’e gönderme yapılmıştır.); E. 2010/32, K. 2011/105, KT. 16/06/2011 (AMKD, S. 48/3, s. 1903); E. 2010/119, K. 2011/165, KT. 08/12/2011 (AMKD, S. 49/1, s. 371); E. 2011/44, K. 2012/99, KT. 21/06/2012 (AMKD, S. 50/2, s. 881); E. 1999/1, K. 2003/1 (SPK, Halkın Demokrasi Partisi [HADEP]), KT. 13/03/2003 (AMKD, S. 39/2, s. 814; E. 2002/1, K. 2008/1 (Hak ve Özgürlükler Partisi), KT. 29/01/2008 (AMKD, S. 45/4, s. 2077); E. 2007/1, K. 2009/4 (Demokratik Toplum Partisi), KT. 11/12/2009 (AMKD, S. 46/6, s. 1801); E. 2008/1, K. 2008/2 (Adalet ve Kalkınma Partisi [AK Parti]), KT. 30/07/2008 (AMKD, 45/4: 2159).

¹⁶⁰ Madde 15 Olağanüstü hallerde yükümlülükleri askıya alma: “1. Savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her Yüksek Sözleşmeci Taraf, durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla, bu Sözleşme’de öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir. 2. Yukarıdaki hüküm, meşru savaş fiilleri sonucunda meydana gelen ölüm hali dışında 2. maddeye, 3. ve 4. maddeler (fıkra 1) ile 7. maddeye aykırı tedbirlere cevaz vermez. 3. Aykırı tedbirler alma hakkını kullanan her Yüksek Sözleşmeci Taraf, alınan tedbirler ve bunları gerektiren nedenler hakkında Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne tam bilgi verir. Bu Yüksek Sözleşmeci Taraf, sözü geçen tedbirlerin yürürlükten kalktığı ve Sözleşme hükümlerinin tekrar tamamen geçerli olduğu tarihi de Avrupa Konseyi Genel Sekreteri’ne bildirir.”

¹⁶¹ E. 1990/25, K. 1991/1; KT. 10/01/1991 (AMKD, S. 27/1, s. 97); E. 1991/6, K. 1991/20; KT. 03/07/1991 (AMKD, S. 27/1, s. 395).

¹⁶² E. 1996/68, K. 1999/1, KT. 06/01/1999 (AMKD, S. 37/1, s. 202-203).

Söz konusu dönemde hak ve özgürlüklerin korunması Avrupa Birliği'ne üyelik bağlamında öne çıkmış, AIHM'nin Türkiye kararları kamuoyunda yoğun şekilde tartışılmış ve uluslararası insan hakları hukuku paralelinde Anayasa ve kanun değişiklikleri yapılmıştır. Bu süreç 2010'da yapılan Anayasa değişikliği çerçevesinde AYM'ye bireysel başvurunun kabul edilmesiyle önemli bir dönüm noktasına ulaşırken, İHEB geri planda kalmıştır. Bir başka deyişle insan hak ve özgürlüklerine yönelik tartışmalar İHEB değil, AB ve AIHS-AIHM temelinde şekillenmiştir. AYM kararlarında İHEB'ye yapılan göndermelerin azalmasını bu gelişmeler bağlamında değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte AYM'nin 1962-1990 döneminde olduğu gibi İHEB'i bağlayıcı olarak nitelendirdiği kararları olduğu gibi İHEB'ye gönderme yaptığı birçok siyasi parti kapatma kararı da vardır. Öte yandan AYM, 2003'te HADEP'in, 2008'de AK Parti'nin ve HAK-PAR'ın kapatma davaları sonucunda verdiği kararlarında İHEB'ye gönderme yapmayarak yukarıda açıklanan eğilimi bu kararlara da yansıtmıştır.

SONUÇ

BM Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye'de insan hakları ile ilgili faaliyetler başlamış ve bazı cemiyetler kurulmuştur. Bunlardan İnsan Hakları Cemiyeti, aralarında bazı sol görüşlü aydınların da bulunduğu farklı siyasi görüşteki kişiler tarafından oluşturulmuşsa da bu dönemde yaygın olan sol/sosyalizm karşıtlığı sebebiyle çalışmalarına devam etme şansı bulamamıştır. Hükümet destekli bir kuruluş olan ve insan hakları alanındaki faaliyetleri bir anlamda devlet denetimine alma amacına yönelik bulunan BMTG, Soğuk Savaş koşullarının hazırlanma ve ilan edilme sürecini etkilediği İHEB'nin ilanından sonra çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bununla birlikte 1945-1950 döneminde yaygın olan anayasa değişikliği yapmaksızın demokratikleşmeyi gerçekleştirme eğilimine paralel olarak İHEB çerçevesinde bir anayasa değişikliği gündeme gelmemiştir. DP'nin iktidara gelmesiyle 1950 seçimlerini kaybeden CHP ve diğer bazı muhalefet partileri tarafından anayasa değişikliği talep edilmiştir. Denge ve fren mekanizmalarının oluşturulması, anayasa mahkemesinin kurulması, muhalefet partilerinin iktidarın müdahalesinden etkilenmeksizin çalışmasını mümkün kılacak düzenlemelerin yapılması gibi noktalarda yoğunlaşan bu talepler, İHEB ile desteklenerek de ifade edilmiştir. BMTG de muhalefetin isteklerine paralel olarak İHEB çerçevesinde bazı anayasa değişiklikleri önermiştir. Bütün bu çalışmalar İHEB'nin 1961 Anayasası'nda göz önüne alınmasına altyapı hazırlayan nitelikteki faaliyetlerdir.

1962-1990 dönemindeki Anayasa Mahkemesi'nin İHEB'ye gönderme yaptığı kararlar AIHS'ye gönderme yaptıklarından daha fazladır. İHEB'nin ağırlıklı etkisinin gözlemlenebildiği bu dönemde AYM, siyasi hayat ve faaliyetlerle ilgili kararlarında sıklıkla İHEB ve AIHM'nin hak ve özgürlüklerin

kötüye kullanılmasını yasaklayan hükümlerine gönderme yaparak özgürlükçü bir tutum benimsememiştir. Bu eğilimi 1990'dan sonra da devam edecektir. 1990'ların sonuna doğru AYM kararlarında İHEB'ye yapılan göndermeler oldukça azalırken AİHS'ye göndermeler artmaya başlamıştır. Bu süreçte Türkiye'nin Divanın zorunlu yargı yetkisini tanıması ve insan hakları konusunun AB'ye üyelik çerçevesinde gündemi yoğun şekilde işgal etmesi rol oynamıştır. Öte yandan her iki dönemde de bazı istisnalar dışında iki belgeyi aralarında etkileşim kurmaksızın kullanan AYM, İHEB'ye bağlayıcılık atfettiği kararlarda da onu hukuki olarak yanlış nitelendirmiştir.

Bütün bu verilerden çıkartılacak genel sonuç, İHEB'nin Türk hukukundaki etkisinin dönemlere göre farklılıklar gösterdiğiidir. İHEB, bir dönem iç politika gelişmeleri bağlamında öne çıkmış, Anayasaların hazırlanmasında göz önünde tutulmuşsa da Avrupa kaynaklı insan hakları gelişmelerinin Türkiye'deki yoğun etkisi sebebiyle geri planda kalmaya başlamıştır.

KAYNAKLAR

Ahmad, Feroz/Turgay Ahmad, Bedia (Haz.): Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

Alston, Philip/Goodman, Ryan: International Human Rights The Successor to International Human Rights In Context, 1. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2013.

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi (AMKD).

Armaoğlu, Fahir: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1996, 19. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Aybay, Rona: İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Türkiye (1945-1948), 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Başgil, Ali Fuad: Cihan Sulhu ve İnsan Hakları, 1. Baskı, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, 1948.

Başgil, Ali Fuad: Din ve Laiklik, 13. Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2017.

Başgil, Ali Fuad: İlmin Işığında Günün Meseleleri, 3. Baskı, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2014.

Bayar, Celâl: Başvekilim Adnan Menderes, Haz. Bozdağ, İsmet, 1. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1969.

Benler, Talât (Çev.): "Yeni Magna Carta İnsan Hakları ve Ödevleri Misakı Millî Kamu Hukukunun Esasları", İnsan Hakları, S. 4, Nisan 1947, s. 29-31.

Birinci, M. Kürşad: Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, 1. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2018.

BMTG: "15 Ocak 1947 tarihine kadar Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grupuna Üye Olanların İsimleri, İnsan Hakları, S. 1, Ocak 1947, s. 28-29.

BMTG: “15 Ocak ile 15 Şubat 1947 Arasında Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grupuna Üye Olanların İsimleri”, İnsan Hakları, S. 2, Şubat 1947, s. 30-33.

BMTG: “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Türk Grupunun Kuruluşu”, İnsan Hakları, S. 1, Ocak 1947, s. 24.

BMTG: “Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu Kurucu Heyetinin Beyannamesi”, İnsan Hakları, S. 1, Ocak 1947, s. 25.

BMTG: İnsan Hakları Yıllığı İnsan Hakları Meselesine Genel Bakış ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Bakımından Türk Mevzuatının İncelenmesi, 1. Baskı, Ankara, 1954.

BMTG: “Türk Grubu Çalışmaları”, İnsan Hakları, S. 3, Mart 1947, s. 28-32.

BMTG: “Türk Grubu Çalışmaları”, İnsan Hakları, S. 4, Nisan 1947, s. 21.

BMTG: “Türk Grubu Statüsü”, İnsan Hakları, S. 1, Ocak 1947, s. 26-27.

Brown, Chris: “Human Rights” (Chapter 31), The Globalization of World Politics an introduction to international relations, 3. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2006.

C.H.P.: Anayasa tadilatı hakkında C.H.P. ihtisas komisyonlarınca hazırlanan raporlar, Ulus Basımevi, Ankara, 1953.

C.H.P.: C.H.P. Program ve Tüzüğü 1947, [b.y.y.], 1947.

C.H.P.: CH.P. Programı Onuncu Kurultayda Onanmıştır, Ulus Basımevi, Ankara, 1953.

C.H.P. Araştırma ve Yayın Bürosu: C.H.P.’nin Anayasa Komisyonu’nun Anketine Cevabı, 1. Baskı, Ankara, 1960.

C.H.P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu: C.H.P. -İlk Hedefler Beyannamesi -Temel Hedefler Beyannamesi -İleri Türkiye Ülkümüz, 1. Baskı, Ankara, 1965.

Cumhuriyetçi Millet Partisi: Cumhuriyetçi Millet Partisi Ana Nizamname ve Program, Ankara, 1954.

Cumhuriyet Halk Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi Program ve Nizamname, Zerbamat Matbaası, Ankara, 1943.

Derbil, Süheyp: “Antidemokratik Kanunlar”, İnsan Hakları Yıllığı İnsan Hakları Meselesine Genel Bakış ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Bakımından Türk Mevzuatının İncelenmesi, 1. Baskı, Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu, Ankara, 1954, s. 109-128.

Erim, Nihat: Günlükler 1925-1979 I.-II. Cilt, Haz. Demirel, Ahmet, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Erim, Nihat: “Türk Anayasası ve İnsan Hakları”, İnsan Hakları Yıllığı İnsan Hakları Meselesine Genel Bakış ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi Bakımından Türk Mevzuatının İncelenmesi, 1. Baskı, BMTG, Ankara, 1954, s. 89-108.

Erim, Nihat: “Ülkümüz”, İnsan Hakları, S. 1, Ocak 1947, s. 3-4.

Esen, Bülent Nuri (Çev.): “İnsan Hakları Evrensel Demeci Başlangıç”, İnsan Hakları, BMTG, S. 26, Şubat 1949, s. 3-6.

Esmer, Ahmet Şükrü/Sander, Oral: “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası” (Bölüm II), Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Haz. Gönlübol, Mehmet, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 137-185.

Facing History and Ourselves National Foundation: Fundamental Freedoms: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights, 1. Baskı, Facing History and Ourselves Publication, Brookline, 2010.

Fagen, Patricia Weiss: “The United States and International Human Rights 1946-1977”, Universal Human Rights, C. 2, S. 3, Jul.-Sep. 1980, s. 19-33.

Forsythe, David P.: “Human Rights in U.S. Foreign Policy: Retrospect and Prospect, Political Science Quarterly, C. 105, S. 3, Autumn 1990, s. 435-454.

Gönlübol, Mehmet/Ülman, Haluk: “İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)” (Bölüm III), Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Haz. Gönlübol, Mehmet, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 191-427.

Görücü, Çağdaş: Demokrat Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar, 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2019.

Henkin, Louis/Cleveland, Sarah H./Helfer, Laurence R./Neuman, Gerald L./Orentlicher, Diane F.: Human Rights, 2. Baskı, Thomson Reuters/Foundation Press, New York, 2009.

“İnsan Hakları Beyannamesi Beyanname, bütün öğretim müesseselerimizde okutulacak”, Cumhuriyet, 08.08.1947, s. 1, 3.

“İnsan Hakları Günü Menderes dün yayınladığı bir mesajda <<Beyannamenin ruhu kardeşlik ve iyi geçinme zihniyetidir>> diyor”, Cumhuriyet, 11.12.1958, s. 1, 5.

Koçak, Cemil: Türkiye’de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt 3 Rejim Krizi, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

“Kurultay bir tebliğ yayınladı”, Cumhuriyet, 31.07.1954, s. 1, 6.

Lütem, İlhan (Haz.): Dünya Anayasalarında İnsan Hakları, BMTG, Ankara, 1956.

Meray, Seha L. (Çev.): “İnsan Hakları Anayasası Tasarısı”, İnsan Hakları, S. 17, Mayıs 1948, s. 16-24.

Morsink, Johannes: The Universal Declaration of Human Rights Origins, Drafting and Intent, 2. Baskı, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 2000.

Nadir Nadi: “İnsan Hakları Cemiyeti çöküp giderken...”, Cumhuriyet, 23.10.1946, s. 1, 3.

O’Regan, Catherine: “The Universal Declaration of Human Rights at 70: A time to look back, and a time to look forward”, Journal of the British Academy, S. 6, 2018, s. 259-279.

Osiatyński, Victor: “The historical development of human rights”, Routledge Handbook of International Human Rights Law, Ed. by Scott Sheeran/Sir Nigel Rodley, 1. Baskı, Routledge, New York, 2013.

Peterson, Trudy Huskamp (Haz.): The Universal Declaration of Human Rights: an archival commentary, International Council of Archives/Human Rights Working Group, 1. Baskı, [b.y.y.], 2018.

Özdek, Yasemin: Avrupa İnsan Hakları Hukuku ve Türkiye AİHS Sistemi AİHM Kararlarında Türkiye, 1. Baskı, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, 2004.

Öztürk, Kâzım (Haz.): İzahlı, Gereççeli, Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları İle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Cilt I-II, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1966.

Poroy, Nazım: Anayasamızda Tekâmüle Doğru, 1. Baskı, Tan Matbaası, İstanbul, 1950.

Poroy, Nazım: Lâiklik Hakkında, 1. Baskı, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951.

Poroy, Nazım: Nüremberg Dâvası, BMTG, 1. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1948.

Resmî Gazete, S. 3533, 13 Şubat 1937; S. 5773, 3 Ağustos 1944; S. 5940, 24 Şubat 1945; S. 6092, 24 Ağustos 1945; S. 7217, 27 Mayıs 1949; S. 7523, 3 Haziran 1950; S. 9183, 17 Aralık 1955; S. 10705, 12 Ocak 1961; S. 19438, 21 Nisan 1987; S. 20295, 27 Eylül 1989; S. 20384, 26 Aralık 1989.

Schutter, Oliver De, International Human Rights Law, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

Tanör, Bülent: Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 27. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Tarhanlı, Turgut: “Uluslararası Hukuk, İnsan Hakları ve Türkiye”, 50 Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye’de ve Dünyada İnsan Hakları, Haz. Ioanna Kuçuradi/Bülent Peker, 1. Baskı, Hacettepe Üniversitesi İnsan Hakları ve Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem VII, C. 10, Toplantı 2, Doksanıncı birleşim, 15.VIII.1945; Dönem VIII, C. 4, Toplantı 1, Otuz yedinci birleşim, 29.01.1947.

Türkiye Büyük Millet Meclisi: Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1991, TBMM Basımevi, Ankara 1994.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Komisyon Raporları ve Madde Gerekçeleri, TBMM Basımevi, Ankara, 1984.

Uzbark, Hâmide (Çev.): “Fransa’da İnsan Haklarının Korunması Fransız İnsan Hakları Birliği Tüzüğü”, İnsan Hakları, S. 4, Nisan 1947, s. 22-28.

Varel, Anıl: “Ellili Yıllarda Muhalefet: Hükümete Yönelik Temel Eleştiriler ve DP Karşısında CHP’nin İdeolojik Konumlanması”, Türkiye’nin 1950’li Yılları, Haz. Kaynar, Mete Kaan, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 203-234.